

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

МАСЛЮК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 159.9 (092) (477.84)

**СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНСЬКІЙ
ДІАСПОРІ XX СТОЛІТТЯ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології навчання ім. І. О. Синиці

Науковий консультант: дійсний член НАПН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
доктор психологічних наук, професор
Максименко Сергій Дмитрович,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України, директор

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
Данилюк Іван Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
факультет психології, декан

доктор психологічних наук, професор,
Вірна Жанна Петрівна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
кафедра педагогічної та вікової
психології, професор

доктор психологічних наук, професор,
Карпенко Зіновія Степанівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
кафедра соціальної психології та
психології розвитку, професор

Захист відбудеться 29 вересня 2020 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2.

Автореферат розісланий 28 серпня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історія психології України належить до тих напрямів розвитку психологічної науки, що проходять період конституювання. Сучасні суспільні обставини породжують потребу в новочасній інтерпретації вітчизняної психологічної думки, зокрема становлення психології в українській діаспорі ХХ століття. Особливо актуальною виявляється проблема осмислення соціального, культурного, політичного та етнічного аспектів, як джерельної бази для з'ясування багатьох чинників формування психологічної думки, розкриття динаміки етногенези, процесу самоусвідомлення суб'єктів психічної реальності. Психологічні знання, переосмислені дослідником історії психології, дають можливість обрати правильний вектор у розумінні багатоголосся сучасної психологічної парадигми.

Увага до проблем історії психології прослідковується в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених (Л. Анциферова, І. Білявський, О. Буділова, О. Губко, М. Гусельцева, І. Данилюк, А. Ждан, В. Кольцова, В. Летцев, Т. Марцинковська, А. Петровський, Ю. Рождественський, В. Роменець, Б. Теплов, М.-Л. Чепа, Д. Шульц, М. Ярошевський та ін.). Відновити логічну історію української психології неможливо без врахування всіх здобутків українських вчених.

Розвиток вітчизняної психології тісно пов'язаний з суспільно-політичними процесами, що відбувались на теренах України. Неприятливий трансформаційний перебіг подій в Україні на початку ХХ століття зумовив виїзд в еміграцію наукової еліти (Д. Антонович, І. Горбачевський, М. Грушевський, С. Дністрянський, О. Колесса, С. Рудницький, О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, В. Янів, Я. Ярема та ін.). Незважаючи на складні обставини життя, українські науковці в діаспорі змогли не тільки зберегти, а й примножити свій науковий доробок. Про це свідчать засновані центри, навчальні заклади для збереження та розвитку української ідентичності в світі (Український вільний університет (Німеччина); Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова; Українська господарська академія (Чехословаччина), Український науковий інститут Гарвардського університету, Українська вільна академія наук, Український інститут Америки (США) та ін.).

Серед академічних інституцій, відкритих для українців в діаспорі, найвиразніше виокремлюється Український вільний університет, багата спадщина якого далека від належного історико-психологічного осмислення. Дослідженням різних історичних, політичних та культурних причин цього «феномену» української еміграції займалися переважно історики (О. Гаранін, В. Кучер, Ю. Макар, С. Наріжний, І. Руснак, М. Шафовал, Р. Яремко та ін.).

Окремі аспекти діяльності представників української діаспори досліджувалися філософами та психологами (Ж. Вірна, І. Данилюк, Н. Кіцак, М.-Л. Чепа, О. Губко, В. Білецька, З. Карпенко, В. Москалець та ін.).

Психологічного осягнення функціонування Українського вільного університету та його ролі в утвердженні української діаспори в світі до цього часу не відбулося. Зміст психологічних поглядів представників української

діаспори XX століття залишається без належного науково-психологічного вивчення, не кажучи вже про потребу в узагальненні відомих на цей час надбань науковців. Незважаючи на такий розвиток подій, Український вільний університет був і залишається оберегом рідної мови, історичної пам'яті, хранителем традицій української волелюбної суспільної думки. Так, в стінах університету дослідженням національного характеру займалися з позицій соціології В. Липинський, історії культури й філософії Д. Чижевський, І. Мірчук, історії П. Феденко, а психологічне вивчення проблеми крізь призму гуманістичної парадигми з яскраво вираженим націонал-персоналістським змістом започаткував О. Кульчицький. Саме тому, ми маємо намір висвітлити у якнайповнішому обсязі, наскільки це дозволяє наявна джерельна база та вимоги до обсягу дисертаційного дослідження, досвід вивчення діяльності Українського вільного університету.

Соціальна значущість та очевидна нерозробленість теоретичних аспектів порушеної проблеми свідчить про актуальність та практичну потребу у її системному дослідженні. З огляду на вищесказане обрано тему дисертаційного дослідження «Становлення психологічної думки в українській діаспорі XX століття».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану наукових досліджень лабораторії загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця «Становлення базових парадигм української психології» (державний реєстраційний номер 0115U000804) та лабораторії психології навчання ім. І. О. Синиці «Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми» (державний реєстраційний номер 0118U003098). Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 12 від 24.12.2015 р.) та погоджена бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 26.01.2016 р.).

Об'єкт дослідження – історія української психології XX століття.

Предмет дослідження – становлення психологічної думки в українській діаспорі XX століття.

Мета дослідження – з'ясувати історичні особливості становлення та розвитку психологічної думки в українській діаспорі XX століття.

Виходячи з мети дисертаційної роботи було поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити історико-психологічний аналіз джерельної бази щодо проблеми становлення психології української діаспори XX століття.

2. Визначити зміст та суттєві характеристики української діаспори у філософському та психологічному дискурсах та з'ясувати осередки функціонування української психологічної думки в діаспорі XX століття.

3. Розробити етапи інституційного становлення Українського вільного університету та проаналізувати особливості розвитку психологічних знань на кожному етапі інституційного становлення.

4. Розкрити персонально-особові аспекти й закономірності розвитку університету.

5. Здійснити порівняльний аналіз психологічних здобутків західної української діаспори та української радянської психології (на прикладі Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України).

Гіпотеза дослідження – реконструкція психологічної думки української діаспори ХХ століття у складному диференційованому культурному контексті дасть можливість зрозуміти особливості інституційних та персонально-особових аспектів і закономірностей розвитку психології української західної діаспори та з'ясувати її відмінності від української радянської психології (на прикладі Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України) в ХХ столітті.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення і принципи психології: принципи історико-психологічних досліджень (Л. Анциферової, І. Білявського, І. Данилюка, А. Ждан, В. Кольцової, Т. Марцинковської, А. Петровського, Ю. Рождественського, В. Роменця М. Ярошевського та ін.); принципи єдності внутрішнього і зовнішнього в детермінації психічного (Л. Виготського, О. Леонтєва, С. Максименка, А. Петровського, С. Рубінштейна та ін.); принципи системного підходу до розуміння особистості (Б. Ананьєва, Г. Костюка, С. Рубінштейна та ін.); концепції становлення та розвитку психіки особистості в онтогенезі (Л. Виготського, О. Леонтєва, З. Карпенко, О. Кульчицького, С. Максименка та ін.); положення педагогічної психології (С. Балея, Г. Ващенко, І. Головінського, Б. Цимбалістого та ін.); теоретичні основи етнічної психології (І. Данилюка, М.-Л. Чепи, В. Яніва, Я. Яреми та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань і перевірки гіпотези дослідження було застосовано наступну групу методів: *порівняльно-історичний* (для вивчення спадкових зв'язків між різними ідеями); *метод історичної реконструкції* (для відтворення цілісної картини психологічних поглядів вчених української діаспори минулого століття); *історико-генетичний* (для вивчення ідей минулого з урахуванням існуючих суспільно-історичних обставин); *історико-функціональний* (для з'ясування процесу становлення, розвитку теоретичної думки, а також прогнозування подальшого розвитку наукових ідей); *системно-структурний* (для систематизації психологічних ідей та виявлення їх структурних компонентів); *джерелознавчий аналіз* (для вивчення документальної бази психологічних здобутків вчених української діаспори) із застосуванням *хронологічного* (для уточнення послідовності виникнення тих чи інших наукових ідей, праць вченого); *біографічного* (для з'ясування можливих причин та умов формування наукових поглядів вченого); *історико-категоріального* (для вивчення категоріального апарату, яким послуговувався вчений та з'ясування особливостей розуміння ним термінології на різних етапах творчості) аналізу психологічних поглядів представників української діаспори ХХ століття.

Джерельною базою дослідження були: наукові праці з психології, філософії та педагогіки Г. Ващенко, О. Кульчицького, І. Мірчука, Я. Яреми, В. Яніва, опубліковані за кордоном та в Україні, а також видання зарубіжної та вітчизняної історико-педагогічної літератури; психологічно-педагогічна періодика й публіцистика ХХ ст.; праці вітчизняних та зарубіжних вчених – С. Балея, Г. Балла,

М. Бахтіна, Ю. Бачинського, В. Білецької, І. Білявського, М. Боришевського, Р. Брубейкера, О. Буділової, Г. Васьковича, С. Віднянського, О. Воловини, О. Гараніна, Л. Гафарова, Є. Гливи, І. Головінського, В. Горського, О. Губка, М. Гусельцевої, І. Данилюка, В. Дятлова, В. Євтуха, В. Зеньківського, Л. Карамушки, Н. Кіцак, Р. Коена, О. Колесси, В. Кольцової, Г. Костюка, О. Кроніка, В. Куєвди, М. Куропася, В. Кучера, В. Летцева, В. Липинського, Ю. Макара, С. Максименка, В. Маркуся Т. Марцинковської, Ю. Машбиця, Є. Мілеряна, В. Моляко, В. Москальця, С. Наріжного, Д. Ніколенка, І. Огієнка, А. Петровського, В. Попкова, І. Рибчина, Ю. Рождественського, В. Роменця, С. Рубінштейна, І. Руснак, В. Сафрана, В. Татенка, Т. Титаренко, Р. Трача, В. Трощинського, П. Феденка Б. Цимбалістого, П. Чамати, М.-Л. Чепи, Н. Чепелєвої, Д. Чижевського, М. Шафовала, М. Шлемкевича, С. Ярмуся, М. Ярошевського та ін., присвячені проблемам становлення української діаспори, а також психологічним здобуткам західної української діаспори та української радянської психології в ХХ столітті.

В ході дослідження використовувалися матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; Центрального державного архіву громадських об'єднань України; Центрального державного архіву зарубіжної україніки у м. Києві. Досліджувалися фонди також Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки НАПН України ім. В. Сухомлинського, Національного університету «Києво-Могилянська Академія», бібліотек Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України.

У процесі роботи над дисертаційним дослідженням аналізувалися матеріали періодичної преси ХХ ст. – «Альманах Ради Фізичної Культури», «Сьогочасне й минуле», «Мандрівець», «Шлях перемоги», «Український освітній журнал», «Визвольний шлях», «Українська діаспора», «Наука і суспільство», «Молоде життя», «Нові дні», «Початкова школа», «Радянська школа», «Сучасність», «Всесвіт», «Український історичний журнал», «Віче», «Нова Рада», «Діло», «Питання психології», «Вісті комбатанта», «Свобода», «Українське слово», «Наша школа», «Рідна школа», «Розбудова держави», «American political science review», «The Journal of Special Education», «Modern diasporas in international politics» та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

вперше виявлено осередки функціонування української психологічної думки в діаспорі ХХ ст. в Європі, США, Канаді та Австралії; розроблено періодизацію становлення Українського вільного університету, яка включає в себе чотири етапи. Проаналізовано особливості розвитку психологічних знань на кожному етапі інституційного становлення освітньої установи; введено в науковий обіг маловідомі наукові праці вчених української діаспори, архівні матеріали, у яких піднімаються питання психології та подається їх інтерпретація з позицій наукознавства й історії науки; з'ясовано структуру навчального навантаження, склад викладачів під час системного викладу

психологічних дисциплін в Українському вільному університеті та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова; виявлено дату викладу першого курсу психології в українській діаспорі XX ст. в Європі й західній діаспорі в цілому та запропоновано 1919 рік вважати роком народження психології в українській еміграції; встановлено дату систематичного викладання психології як окремої дисципліни в навчальних закладах української діаспори XX ст. в Європі; здійснено порівняльний аналіз психологічних здобутків української діаспори та української радянської психології XX ст. (на прикладі Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України); запропоновано періодизацію становлення розвитку української психологічної думки;

поглиблено розуміння теоретичних засад становлення української діаспори в XX столітті зумовлених переважно соціально-політичними, військово-політичними та етнополітичними подіями й *додовнено* наукові уявлення щодо доцільності відтворення загальнокультурного й загальнонаукового контексту, в рамках якого відбувався розвиток психологічного знання української діаспори, а також проблему джерелознавства як передумови фактологічної основи дослідження історії психології; *систематизовано* персонально-особові аспекти й закономірності розвитку психології в Українському вільному університеті;

набули подальшого розвитку ідеї становлення основних напрямків проблемного поля психології української діаспори.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні та концептуалізації психологічних ідей української діаспори XX ст.; збагаченні методологічної бази щодо розуміння сутності психологічних уявлень представників української діаспори XX ст., а також з'ясуванні змісту психологічної думки та впливу останньої на подальший розвиток вітчизняних психологічних поглядів; здійсненні порівняльного аналізу психологічних здобутків західної української діаспори та української радянської психології XX століття (на прикладі Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України); розширенні уявлень про науковий спадок вчених української діаспори.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що теоретичним шляхом обґрунтовано проблему становлення психологічних ідей в українській діаспорі XX століття, які дозволять підготувати матеріал для використання в лекційних курсах з дисциплін «Історія психології», «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», в спецкурсах з методології психологічної науки в українській діаспорі на психологічних факультетах, в педагогічних вузах, на курсах підвищення кваліфікації викладачів вузів, при створенні навчальних посібників з історії психології, загальної психології, підготовці відповідних програм і тематичних монографій. Одержані результати дозволяють розширити фактологічну й термінологічну базу дослідження в області психології, принципів психологічного пізнання людини і можуть бути застосованими у розробці державних комплексних програм у гуманітарній сфері.

Основні результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (№ 03-28/01/3302 від 16.12.2019 р.); Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (№ 40 від 24.12.2019 р.); Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка (№ 024/360-26 від 24.12.2019 р.); Київського університету імені Бориса Грінченка (№ 1 від 20.01.2020 р.); Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (№ 06/08-01-114 від 20.01.2020 р.); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (№ 93-34/03 від 22.01.2020 р.); Університету «КРОК» (№ 11 від 28.01.2020 р.); Національного університету водного господарства та природокористування (№ 011/5 від 20.01.2020 р.); Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (№ 182/593 від 11.02.2020 р.); Українського науково-дослідного та освітнього центру вивчення голодомору (HREC in Ukraine) (№ 20/12/20-1 від 20.12.2019 р.); Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (№ 01-23/89 від 04.03.2020 р.).

Достовірність і вірогідність отриманих результатів роботи та висновків забезпечено методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних положень, використанням взаємопов'язаних методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету, меті та завданням; узгодженим поєднанням значної джерелознавчої бази, що дозволило забезпечити цілісність здійсненого аналізу; обговоренням одержаних результатів на міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних та науково-практичних конференціях.

Хронологічні межі дослідження – початок 30-х років ХХ ст. – кінець ХХ ст. Нижня межа – це січень 1921 р. (час заснування Українського вільного університету у м. Відень). Верхня межа – кінець ХХ ст. (час співпраці Українського вільного університету з органами влади незалежної України). Однак автор інколи виходить за означені хронологічні межі, що пояснюється необхідністю логіки викладу матеріалу.

Територіальні рамки дослідження охоплюють переважно країни проживання західної української діаспори в Європейському Союзі.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення й отримані результати належать виключно автору. У науковій статті «Релігійне переживання особистості», що написана у співавторстві з І. Євченко, авторський внесок здобувача становить 50% і полягає в аналізі останніх досліджень і публікацій, узагальненні невирішених питань загальної проблеми, формулюванні висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження апробовано на засіданнях лабораторії загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця, лабораторії психології навчання ім. І. О. Синиці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2014); «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський–Київ–Казань–

Жешів–Брест–Варшава, 2014); «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014); «Гене́за буття особистості» (Київ, 2016); «Актуальні проблеми психології розвитку особистості» (Київ, 2020); «Академические чтения Сиджика Раджабова» (Ташкент, 2020); *всукраїнських* – «Особистість в кризових життєвих обставинах: історія та сучасність» (Київ, 2015); «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2015, 2016); «Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2017); «Дитинство ХХІ століття: інноваційна освіта» (Кременчук, 2018); «Психологія людини: свідомість і реальність» (Ніжин, 2018); «Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми» (Київ, 2019, 2020), а також на *круглих столах* – «Психологічна, соціальна та художня мотивація творчості Тараса Шевченка» (Ніжин, 2013); «Зародження та становлення провідних психологічних ідей в Україні» (Київ, 2014); «Наукова спадщина І. О. Синиці в контексті сучасної педагогічної психології» (Київ, 2014); «Роль патріотизму у становленні громадянського суспільства» (Київ, 2015); «Наукова спадщина І. О. Синиці в контексті сучасної педагогічної психології» (Київ, 2015); «Сучасні проблеми психології у контексті історико-психологічного пізнання» (Київ, 2016); «Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності» (Київ, 2018; 2019).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 41 публікації, з яких 1 – одноосібна монографія; 2 – колективні монографії; 13 статей – у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології; 11 статей – розміщено у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз; 1 – у зарубіжному періодичному виданні з психології; 13 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Кандидатська дисертація на тему «Особливості переживання людиною довготривалої фізіологічної депривації (на матеріалах голодоморів в Україні)» за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології була захищена у 2010 р. у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Положення та висновки кандидатського дослідження у докторській дисертації не використовувалися.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається із вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (765 найменувань, з них 57 – англійською мовою) та 14 додатків на 39 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 629 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 517 сторінках. Робота містить 2 рисунки і 26 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичну значущість роботи; наведено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження у практику, подано інформацію про структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ *«Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми становлення психологічної думки в українській діаспорі ХХ століття»* присвячено розкриттю методологічних засад історико-психологічного дослідження психологічної думки української діаспори ХХ століття; теоретичному узагальненню концептуальних позицій вивчення української діаспори в наукових джерелах та з'ясуванню особливостей її існування в світі; виявленню осередків української психологічної думки в діаспорі минулого століття.

Методологія історико-психологічного дослідження психологічної думки української діаспори ХХ століття передбачає розуміння історико-психологічного аналізу тексту першоджерела та вміння його застосовувати, враховуючи життєвий і творчий шлях автора, динаміку його досвіду та вплив епохи на наукову творчість (М. Бахтін, І. Білявський, Л. Гафаров, В. Горський, С. Максименко, Ю. Рождественський, С. Рубінштейн, В. Роменець, М. Ярошевський та ін.). Осягнення методології аналізу тексту першоджерела дає можливість збагнути епоху з культурними, соціальними та політичними впливами, відчутти її особливості, зрозуміти й інтерпретувати науковий доробок автора та зробити передбачення стосовно розвитку психології в майбутньому, зберігаючи власну психологічну безпеку від впливів часу.

Розглянуто підходи до дослідження надбань історії психології як: створення історії психології, що ґрунтується на системі методів, принципів та категорій як наукової дисципліни (Б. Теплов); філософсько-методологічні основи психології як головний напрям історико-психологічного аналізу (Б. Ананьєв); філософські проблеми психології (О. Буділова); категоріальний підхід до історії психології (М. Ярошевський); вчинковий підхід до історії психології (В. Роменець); системи психологічного пізнання, що включає в себе й пізнання ідей, що існують у позанаукових сферах розвитку знань (релігії, міфології, мистецтві) (В. Кольцова); культурно-аналітичний підхід до історії психології (М. Гусельцева) та ін.

Досліджено складові наукової творчості: *когнітивну або предметно-логічну, особистісно-психологічну та соціальну* (М. Ярошевський). Когнітивний або предметно-логічний аналіз становлення психологічної думки української діаспори ХХ століття дав змогу: з'ясувати логіку розвитку категоріального апарату та психологічних поглядів, якими послуговувалися вчені діаспори в розрізі тогочасних наукових досягнень; порівняти психологічні досягнення науковців української діаспори та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Особистісно-психологічний аналіз творчого доробку цілої плеяди науковців української діаспори переконливо доводить важливість врахування умов становлення кожної особистості. Врахування біографічних даних, їх аналіз, розкриває перед дослідником цілісну картину особистісних характеристик вченого. З метою поглибленого пізнання внутрішнього й зовнішнього світу науковців діаспори їх біографії розділено на періоди. Соціальний аналіз сприяє розумінню соціально-політичної, економічної ситуації в якій знаходився вчений та його оточення. Внаслідок несприятливих суспільно-політичних процесів в Україні на початку ХХ століття в еміграцію

виїхала значна частина наукової еліти, серед яких (Г. Ващенко, О. Колесса, О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, Б. Цимбалістий, В. Янів, Я. Ярема та ін.).

Констатовано принципи історико-психологічних досліджень як основу дослідження становлення психологічної думки української діаспори ХХ століття (Б. Ананьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, М. Ярошевський та ін.): детермінізму, системності, єдності логічного й історичного, об'єктивності, періодизації й спадковості в розвитку психологічних знань, конструктивно-позитивного аналізу, єдності колективної й індивідуальної творчості, перспективної орієнтованості історико-психологічного пізнання.

Детально розглянуто основні способи аналізу історико-психологічних досліджень: порівняльно-описовий, історико-документальний, онтологічно-орієнтований та уточнено особливості їх застосування. Порівняльно-описовий аналіз передбачає застосування різних прийомів в аналізі тексту вчених діаспори: порівняння, пояснення або перенесення, а також відтворення подій шляхом «прямої або порівняльної реконструкції». Історико-документальний аналіз дає змогу зрозуміти й інтерпретувати джерелознавчу базу становлення психології в українській діаспорі минулого століття, виокремлюючи факти не тільки з прямих, а й опосередкованих джерел. Важливо враховувати соціально-історичний, культурний контекст того чи іншого часу та його вплив на творчість автора. Онтологічно-орієнтований аналіз дає змогу: осмислити не тільки зовнішні характеристики тексту, а й внутрішні, де мова розглядається як процес освоєння світу знаків (метод герменевтики М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер); внаслідок втрати релігійності особистість стає обмеженою, що відображається в мистецтві (метод художньої критики І. Ільїн); вивчати культуру, щоб потім мати можливість зрозуміти творчий доробок окремої особистості (метод філософської критики В. Соловйов, М. Бердяєв, О. Лосєв та ін.).

Проблемне поле історико-психологічного дослідження вимагає контекстуального, позаконтекстуального та ситуаційного аналізу тексту першоджерела. Окреслено процедуру проведення контекстологічного аналізу слова в тексті як багатокомпонентного явища, що потребує ретельного ставлення дослідника й включає контекст мови: історика психології, соціальних спільнот, а також контекст мови автора та його розвідки (У. Вейнрейх, В. Горський та ін.).

Роль контексту полягає в обмеженні трактування змісту тексту вчених діаспори, але не знімає всієї багатозначності тексту й сприяє подальшому ситуаційному аналізу. В контекстуальному аналізі тексту, одиницею дослідження виступає речення, тоді як у ситуаційному аналізі – висловлювання (М. Бахтін). Під час здійснення ситуаційного аналізу слід враховувати соціально-економічні умови буття, в яких формувалася думка вченого-психолога та усвідомлювати ставлення цієї думки до інтересів боротьби між ідеологічними течіями. Зазначено, що текст є продуктом взаємодії автора й реципієнта, тому для розуміння ідей конкретного автора під час аналізу його праці необхідно враховувати й особливості соціальної групи на яку спрямований текст.

Логіка наукового пошуку передбачала, що методологічним орієнтиром дослідження становлення психологічної думки української діаспори ХХ століття може послугувувати «історико-поняттєвий» підхід (Л. Гафаров), де істинним місцем психологічного мислення є поняття: *психології* (причини становлення, передумови, що призвели до виникнення психологічного тексту), *буття* (реконструкція й інтерпретація тексту крізь призму історичного явища), *розуміння* (вивчення контексту появи тексту, звернення до метафори як перехід інтуїтивного схоплення у сферу раціонального), які належним чином дають змогу інтерпретувати предмет дослідження.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми вміщує огляд наукових положень вивчення поняття «діаспора» в таких науках як історія, психологія, соціологія, філологія, економіка та ін. З-поміж багаточисельних напрацювань виокремлюються дослідження щодо: соціально-психологічних аспектів етнічних міграцій (Н. Лебедева); проблем емігрантів (кризи, травми, втрата ідентичності) та необхідної психологічної допомоги (А. Фернхем, С. Бочнер); етнічної ідентичності та етнічної толерантності емігрантів (Дж. Беррі); діаспор та міжнародних відносин (М. Есман); єврейської діаспори (Р. Рейх); взаємодії діаспор в Європі з батьківщинами (Р. Брубейкер) та ін. Проаналізовано основні підходи до розуміння поняття «діаспора»: обов'язково має бути процес переміщення, міграції особистості внаслідок певних обставин на території, які не суміжні з батьківщиною (Дж. Армстронг, М. Есман, Г. Шеффер та ін.); перебування особистості поза межами історичної батьківщини, навіть у сусідніх країнах (В. Євтух, В. Маркус, Ж. Тощенко та ін.). Другий підхід є більш розлогим у трактуванні поняття «діаспора» й включає в себе інші близькі поняття «етнічна спільнота», «еміграція», «діаспорна свідомість», «національна ідентичність» та ін.

Широкий спектр аналізу проблеми діаспори дав змогу резюмувати, що діаспора є частиною певної етнічної спільноти, що постійно проживає поза межами історичної батьківщини в іноетнічному чи інонаціональному середовищі на правах або зі статусом національно-культурної меншини.

На фоні різновекторних досліджень феномену діаспори (Дж. Армстронг, Р. Брубейкер, У. Коннер, Р. Коен, Г. Шеффер, М. Есман, В. Дятлов, О. Мілітарьов, В. Попков, В. Маркус та ін.) українській діаспорі відводиться особливе місце.

Дослідженням становлення української діаспори в світі займалися переважно *історики*: А. Атаманенко, Ю. Бачинський, М. Вівчарик, С. Віднянський, О. Воловина, Л. Дибчук, В. Євтух, М. Куропась, Ю. Макар, В. Маруняк, Г. Миронюк, С. Наріжний, І. Недошитко, М. Павлишин, Н. Совінська та ін.; *економісти*: вплив міграційних процесів на економіку (К. Шиманська); *філологи та літературознавці*: українська діаспорна проза ХХ ст. (В. Мацько), латиномовна література України (М. Трофимук) та ін.; *політологи*: політична складова міграції українців (О. Малиновська) та ін.; *соціологи*: адаптація українських емігрантів в Канаді, Латвії та Росії (А. Зав'ялов); міграція українських жінок до Польщі та Греції (О. Ровенчак, В. Володько) та ін.; *психологи*: трудова міграція українців (О. Блинова); життєві

сценарії українських емігрантів в акмеperiodі (Г. Гандзілевська); етнічні кордони та міжетнічна толерантність мігрантів (Т. Титаренко); толерантність та інтолерантність особистості (О. Ставицький); мовленнєва адаптація дітей українських емігрантів до чужомовного середовища (І. Тарасюк) та ін.

Систематизація психологічних уявлень про українську діаспору дозволила виокремити ознаки української діаспори: еміграція за межі історичної батьківщини України навіть в країни, які межують з українським державним кордоном; перебування осіб українського походження за межами України внаслідок вимушених обставин; українська діаспора перебуває під постійним тиском чужоземних впливів; діаспора має різну компактність проживання внаслідок зміни кордонів та еміграційних процесів; представники української діаспори, які мають громадянство інших країн, прагнуть зберегти власну ідентичність, розраховуючи на підтримку держави перебування; намагання українців в діаспорі мати спільні цінності, інтереси, пов'язані з Україною. Основною метою діяльності діаспор є збереження власної ідентичності у світі: духовна культура, освітні заходи, спрямовані на пропагування національної мови, літератури, мистецтва, національної самосвідомості серед представників діаспори, а також інших народів. Світовий Конгрес Українців як міжнародне координаційне об'єднання українських громад у діаспорі налічує понад 20 млн. українців у світі.

Детально розглянуто особливості чотирьох масових хвиль переселення закордонного українства з України (В. Андрієнко, М. Андрієнко, В. Гошовський, В. Євтух, С. Лазебник, А. Попок, В. Трощинський, Т. Федорів та ін.): перша (остання чверть ХІХ ст. – початок Першої світової війни 1914 р.) зумовлена переважно політичними та економічними чинниками; друга (час між Першою світовою війною та початком Другої світової війни 1939 р.) викликана здебільшого політичними чинниками; третя (після Другої світової війни – до незалежної України) спричинена наслідками Другої світової війни й носила винятково політичний характер; четверта (починаючи з 1991 р. із здобуттям української незалежності – дотепер) – в основі еміграції перебувають соціально-економічні чинники, що сприяють розвитку активної трудової еміграції.

Виявлено осередки функціонування української психологічної думки в діаспорі ХХ ст., які знаходяться в Європі, Австралії, Північній та Південній Америці. Особливої уваги заслуговують доробки: *науковців* (Західна Європа – С. Балей, Г. Ващенко, В. Зеньківський, О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів та ін.); (США – І. Головінський, Р. Трач, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський та ін.); (Австралія – Є. Глива, І. Рибчин та ін.); (Канада – І. Огієнко, С. Ярмусь та ін.); *всесвітньовідомих психологів* українського походження (А. Бандура, А. Маслоу та ін.); *навчально-наукових установ* (Український вільний університет (Німеччина), Український високий педагогічний університет ім. М. Драгоманова та Українська господарська академія (Чехословаччина), Український науковий інститут Гарвардського університету, Українська вільна академія наук, Наукове товариство імені Тараса Шевченка, Український інститут Америки (США) та ін.). У завершенні аналітичного огляду зазначено,

що найбільшу кількість науковців української діаспори минулого століття сконцентровано в Західній Європі в Українському вільному університеті (Г. Ващенко, О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів, Я. Ярема та ін.). Завдяки натхненній праці викладацького складу зазначених навчальних закладів, історіографія отримала можливість ознайомитися з цінними науковими доробками їх викладачів.

У другому розділі *«Історія становлення Українського вільного університету»* презентовано інституційні особливості розбудови унікального навчального закладу української діаспори та обґрунтовано періодизацію розвитку Українського вільного університету від передумов створення до сучасного стану функціонування.

Детально розглянуто суспільно-політичні передумови, які склалися на початку минулого століття в географічних межах території сучасної України (Г. Васькович, В. Мудрий, С. Постернак, С. Сірополко та ін.). Г. Васькович описав зв'язок соціальних, політичних, освітніх, економічних подій між ХІХ та початком ХХ століття, що спонукали українську інтелігенцію до створення Українського вільного університету в еміграції. Упереджена політика Російської імперії щодо української національної освіти, яка виявлялася у вигляді обмежень і заборон (закриття Кирило-Мефодіївського товариства 1847 р., недільних шкіл та «Тимчасової педагогічної школи» 1861 р., «Валуєвський циркуляр» 1863 р., «Емський наказ» 1876 р. та ін.). Також Г. Васькович виокремив позитивні тенденції щодо українського національного відродження в Галичині під Австро-Угорською імперією до 1914 року (створення «Наукового товариства імені Шевченка» 1873 р., першого кооперативу «Народна торгівля» 1883 р., навчання українською мовою у середній школі, у Львівському університеті було вісім, а в Чернівецькому університеті три україномовні кафедри та ін.). С. Постернак, як очевидець освітнього руху в Україні, відтворив її історію за часів революції 1917–1919 рр., що вирізнялася постійними політичними змінами. С. Сірополко розглядав український освітній простір на початку минулого століття як саможертвну працю вчителів та українського народу. Антиукраїнська радянська та польська освітня політика сприяли знищенню національної свідомості українців. Створення українського вищого навчального закладу на теренах УРСР або в Галичині під польською владою було неможливим. Українські кафедри у Львівському та Чернівецькому університетах були закриті й постала потреба в україномовній вищій освіті. Зазначено, що на початку ХХ ст. українська інтелігенція, докладаючи титанічних зусиль, відкриває в еміграції низку вищих навчальних закладів: Український вільний університет (1921 р., Відень, Австрія), Українську господарську академію (1922 р., Подебради, Чехословаччина), Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (1923 р., Прага, Чехословаччина) та ін.

Дослідженням різних історичних, політичних та культурних причин становлення Українського вільного університету в еміграції займалися переважно *історики* Р. Лубківський, В. Маруняк, С. Наріжний, А. Погрібний, І. Руснак, М. Шафовал та ін. Український вільний університет залишається до

цього часу унікальним освітнім явищем української діаспори зі збереження української ідентичності в світі.

Розроблено періодизацію становлення Українського вільного університету, яка включає в себе чотири етапи: 1) Віденський (січень–грудень 1921 року м. Відень, Австрія); 2) Празький «золотий» (жовтень 1921 року до другої половини травня 1945 року – м. Прага, Чехословаччина); 3) Мюнхенський (з осені 1945 до 1991 року м. Мюнхен, Німеччина); 4) Незалежної України (серпень 1991 року – до тепер м. Мюнхен, Німеччина). Діяльність Українського вільного університету в цілому була спрямована на наближення української незалежності через виховання цілої плеяди українських патріотів, які всі свої найкращі сили спрямовували на здійснення мрії – утворення незалежної, суверенної української держави.

В процесі аналізу історичного матеріалу з'ясовано, що ініціаторами створення Українського вільного університету стали провідники політичних партій та організацій, військові, професори І. Горбачевський, О. Колесса, С. Дністрянський, С. Рудницький та ін. Однак ідеологом заснування університету був професор О. Колесса, який 13.07.1919 р. обґрунтував свою ідею на зборах Українського наукового товариства. Концептуальна модель створення Українського вільного університету на зразок західноєвропейського університету О. Колесси перемогла модель М. Грушевського без чіткої структури, вимог до викладачів та студентів й як показує подальша, майже столітня, історія становлення й функціонування установи, була стратегічно правильною.

Проаналізовано особливості розвитку психологічних знань на кожному етапі інституційного становлення Українського вільного університету. Окреслено структуру навчального навантаження, склад викладачів під час системного викладу психологічних дисциплін в університеті. 17.01.1921 р. відбулося відкриття Українського вільного університету в будинку інженерів і архітекторів м. Відня (М. Шафовал). Безкоштовне українознавче навчання для студентів було привабливим і зручним, але фінансування катастрофічно не вистачало й відкрито лише два факультети: філософії та права і суспільно-економічних наук. Принциповим питанням діяльності університету було викладання українською мовою, а застосування інших мов можливе лише в окремих випадках. Зазначено, що в програмі викладів у першому навчальному семестрі є декілька важливих аспектів (потужний викладацький склад, де домінують досвідчені професори; акцент у програмі зроблено на юридичні та українознавчі дисципліни; психологія, як окрема навчальна дисципліна, не викладалася).

Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що найбільший інституційний розвиток Українського вільного університету відбувся у Празі, Чехословаччина. 23.10.1921 р. відкритий Український вільний університет в Празі, який за функціональною структурою відповідав Карловому університету. Основними передумовами розквіту установи стали значна кількість української молоді, що прагнула здобути вищу освіту, сприятливі політичні умови – особиста підтримка президента Чехословаччини (1918–1935) Т. Масарика та

вміла освітня політика керманичів університету.

Детально розглянуто навчальні плани Українського вільного університету в Празі й виявлено, що І. Мірчук в 1923/1924 навчальному році викладає не тільки філософсько-педагогічні дисципліни («Проблеми етики в історичнім розвою», «Історія новітньої філософії до Канта», «Історія грецької філософії», «Філософічні вправи. Читання творів Сковороди», «Загальна педагогіка» та ін.), а й «Психологію» (три години на тиждень), як окрему дисципліну. Час зимового семестру 1923/1924 навчального року можемо вважати офіційною датою народження психології в Українському вільному університеті. Психологію виокремлено в один з підрозділів філософського факультету в зимовому семестрі 1940/1941 навчального року, що свідчить про потребу студентів у психологічних студіях. Викладання характеризувалося практичною спрямованістю на пізнання психології українського народу (І. Мірчук «Основні риси українського національного світогляду», О. Іванов «Вступ до характерології», «Психологічний семінар: аналіз характерологічних понять» та ін.). Загальна, магістральна тенденція пізнання психіки українського народу прослідковується у роботах І. Мірчука, Я. Яреми, О. Кульчицького й до В. Яніва та ін.

Проведено порівняльний аналіз навчальних планів за 1923/1924 роки Українського вільного університету та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі.

Професор Я. Ярема першим розпочав систематичні виклади психології з 1923 року в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова як окремої дисципліни, й є родоначальником української психологічної думки в еміграції. Зазначено, що психологічні дисципліни викладалися для студентів всіх трьох відділів (факультетів) як обов'язкові. Акцент робився на педагогічній психології, що відповідало завданням інституції з підготовки вчителів. В Українському вільному університеті психологія викладалася ситуативно й тільки на філософському факультеті – перша згадка про курс «Психології» датується 1923/1924 (зимовий семестр), а наступна 1930/1931 навчальним роком (І. Мірчук). Український вільний університет здійснював свою діяльність в Празі до 1945 року, але з приходом до Чехословаччини радянських військ, був змушений припинити своє існування в Празі.

Констатовано, що Український вільний університет в Мюнхенський період відновив свою діяльність завдяки старанням І. Мірчука й продовжував готувати висококваліфікованих фахівців: офіційне визнання Баварським урядом статусу Українського вільного університету з одночасним визнанням його наукових ступенів і дипломів магістра, доктора, габілітованого доктора (1950 р.) та повторне засвідчення права інституції надавати студентам вчені ступені магістра, доктора, габілітованого доктора (1978 р.). Розкрито питання інституційного розвитку Українського вільного університету (відкриття представництв в США, Франції та нових інститутів: літературознавчого, суспільно-економічного, психологічного та Чорноморського). Зазначено, що Психологічним інститутом було проведено низку наукових заходів разом із

німецькими психологами: конференція «Напруження поміж Сходом і Заходом у світлі психології» Г. Ващенко, О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів та ін. (1953 р.); курс лекцій «Людські й тваринні фактори в психічному житті» Й. Крадохвіль, О. Кульчицький, І. Мірчук (1955 р.) та ін.

Конкретизовано тенденції розвитку Українського вільного університету в останні десятиліття, що перетворився з навчального закладу у науково-дослідний центр, де досліджуються фундаментальні концепції та прогнозуються моделі відновлення української державності, інтеграції української культури у західну цивілізацію. В університеті збережено академічно-дослідницький і критичний науковий підхід щодо українознавства. Традиційно на філософському факультеті серед гуманітарних спеціальностей викладається психологія. Викладацький склад університету постійно змінюється, що є потужним джерелом розвитку слухачів, які здобувають мультикультурний досвід, що відповідає сучасним вимогам часу.

У **третьому розділі** «Психологія в освітньому просторі Українського вільного університету» презентовано результати дослідження творчої спадщини Якіма Яреми та Івана Мірчука, узагальнено їх творчий доробок та його вплив на розвиток української психологічної думки в еміграції.

Досить потужним матеріалом у розумінні *особистості Я. Яреми* є роботи низки дослідників Н. Гапон, Д. Герцюк, О. Гончаренко, І. Данилюк, Р. Зверюк, Н. Кіцак, О. Кравченко, О. Смолінська, С. Ярема, Л. Ярошевська та ін. Запропоновано життєвий шлях Я. Яреми розділити на періоди (навчання; початок трудової діяльності; еміграція; польська окупація; радянський період діяльності).

На формування наукових поглядів Я. Яреми, під час навчання у Львівському університеті, суттєвий вплив здійснили ідеї засновника Львівсько-Варшавської школи К. Твардовського – психологія не тільки не втратила своїх зв'язків із філософією, а навпаки, урізноманітнила їх, сконцентрувавшись на проблемах психічного життя. Я. Ярема займає активну українську позицію й як секретар «Учительської громади» організовує зустріч тернополян з І. Франком у 1911 р.; заохочує своїх вихованців любити українську землю, наслідувати приклади поведінки великих українців й не марнувати часу. Внаслідок Першої світової війни, як сотник Української галицької армії, Я. Ярема опиняється на території Чехословаччини у спеціальному таборі, де очолює освітню діяльність військових – організовує університет, школи неграмотних, після закінчення яких, у військових суттєво збільшувалися можливості працевлаштування в умовах еміграції.

Виявлено дату викладу першого курсу психології в українській діаспорі ХХ століття в Європі й західній діаспорі в цілому. Курс «Душевні явища» (11 лекцій), який викладав Я. Ярема в Стрілецькому університеті табору для інтернованих українських військових у м. Німецьке Яблонне (нині м. Яблонне-в-Под'єштеді, Чехія) з грудня 1919 по квітень 1920 року є першим курсом психології в українській еміграції ХХ століття. Запропоновано 1919 рік вважати роком народження психології в українській еміграції.

Вчений представляв «Учительську громаду» на Першому українському

науковому з'їзді (1926 р. м. Прага) з темою «Проблема несвідомих психічних процесів», акцентуючи увагу на питаннях розуміння понять «несвідомого» та «свідомого» науковою спільнотою. Активна освітня, громадська позиція сприяли також і розлогій емігрантській видавничій діяльності, що мала велике значення для розвитку психологічних знань серед освітян: «Психографія в школі» (1925 р.), «Педагогічна психологія» (1928 р.), «Конспективні записки з педагогічної психології» (1928 р.), «Психологічна характеристика професії бібліотекаря» (1929 р.), «Причинок до характеристики процесів уваги» (1929 р.) та ін.

Основною ідеєю життєвого і творчого шляху Я. Яреми є ідея освіченості українського народу, в якій вчений вбачав запоруку здобуття незалежності України. Завдання освітнього закладу полягає у вихованні особистості. Важливим у цьому контексті є врахування *знань психології* під час навчального процесу. Завдяки психології механічна наука в школі має бути трансформована в розумну комунікацію між учителем і учнем. Для з'ясування здібностей учня Я. Ярема розробляє психографічну схему, яка максимально враховує соціальні та біологічні чинники впливу на розвиток учня «Психографія в школі» (1925 р.).

Вчений закликає своїх колег освітян під час навчальної взаємодії з учнем, враховувати його *індивідуальність, здібності*. Це, в свою чергу, буде запорукою успішного навчання й високої працездатності кожного учня й самореалізації в дорослому житті. Психологія здатна розбудити внутрішній потенціал учня й при підтримці вчителя та батьків реалізувати його у зовнішньому світі. Вміння критично мислити й застосовувати знання на практиці дадуть можливість учню краще адаптуватися у майбутньому. Внаслідок врахування індивідуальності учня спільнота отримає суспільно корисну особистість. Ці думки вченого суголосні з індивідуальним підходом до учня в освіті сучасної теорії й практики.

На Першому Українському Педагогічному Конгресі у Львові (1935 р.). Я. Ярема оприлюднив основні положення фундаментальної праці «Українська психіка в її історично-культурних виявах і наша програма виховання». Вперше проаналізовано *психіку українського народу* крізь призму типових особистостей: І. Вишенський (чернець), Г. Сковорода (козак), М. Гоголь (поміщик), Т. Шевченко (селянин-кріпак), в руслі психоаналітичної парадигми. Вчений з'ясував особливості психіки (пасивність, емоційність, індивідуалізм, егоцентризм, толерантність, ідеалізм, гуманізм), які функціонально обумовлені українською інтроверсією. Національна психіка змінюється під тиском історичних подій і наближається до європейської ідентичності. Сутність аналізу психіки українського народу Я. Яремою полягала у визнанні й подоланні недоліків.

Життєвий і творчий шлях І. Мірчука тісно переплетений з Українським вільним університетом від моменту його заснування в 1921 році й до смерті вченого в 1961 році (В. Білецька, Р. Голят, К. Кисілевський, О. Кульчицький, Н. Полонська-Василенко, П. Савчук, В. Стецюк, У. Пацке, М. Шафовал, В. Янів, Р. Яремко та ін.). Виокремлено п'ять життєвих періодів у залежності

від місця проживання вченого (стрийський; віденський; празький; берлінський та мюнхенський).

І. Мірчук студіює у Віденському університеті, де найбільше уваги приділяє філософії Сократа, Платона, І. Канта та ін. Саме праці останнього здійснили найбільший вплив на І. Мірчука, який надалі сповідуватиме неокантіанство: у Віденському університеті захищає докторську дисертацію на тему «Кантівська теорія простору та неевклідова геометрія» (1915 р.), а в Українському вільному університеті габілітаційну працю «Метагеометрія та гносеологія» (1921 р.).

Встановлено, що саме І. Мірчуку належить *першість у викладанні психології* як окремої дисципліни в Українському вільному університеті, про що свідчать навчальні плани 1923/1924 та 1930/1931 років. Вчений викладав психологію періодично, акцентуючи увагу на філософських дисциплінах «Метафізика», «Історія грецької філософії», «Слов'янська філософія» та ін.

Активна науково-педагогічна діяльність вченого сприяли поширенню його українознавчих студій. На «Слов'янському філософському з'їзді» (1927 р. у Варшаві) виступаючи з доповіддю «Про слов'янську філософію. Спроба характеристики» І. Мірчук українську духовність пов'язує з національною філософією, що сформувалася протягом століть. А в другій доповіді «Григорій Сковорода – український філософ XVIII століття» аналізує особливості прояву слов'янської та української духовності. Філософські студії І. Мірчука містили в собі психологічні знання про національний характер українців.

Детально розглянуто роботу «Світогляд українського народу. Спроба характеристики» (1942 р.) в якій І. Мірчук зумів не потрапити в пастку суб'єктивізму та біологічної інтерпретації. Вченому вдалося своєрідно поєднати українську філософію, культуру й психологію. *Психологічна структура українців* не є сталою, бо піддається більше емоційній сфері, аніж когнітивній, що відображається в поведінці від насиченості, активності, до апатії, пасивності, байдужості. За таких умов складно організувати українців до спільної й тривалої боротьби. Перевага почуттів, разом з розвиненою потребою у любові, стали підґрунтям глибокої релігійності українців. Українцям не притаманна зовнішня релігійність, вони намагаються зрозуміти сутність віри. Автор підкреслює західний світогляд (Платон, І. Кант) української духовності, що виявляється в особистому «Я» свідомості. Завдання українського народу – реалізація власного потенціалу, синтезуючи вплив східних і західних тенденцій. І. Мірчук в цілому позитивно оцінює психологічну характеристику українського народу, але закликає українців до систематичної роботи над національними недоліками. Вчений усвідомлює психологію української хліборобської духовності як цілісний світ гармонійного переживання зовнішнього й внутрішнього світів. Але сучасний світ віддаляє людину від її основ, що прослідковується в радянському тоталітаризмі.

Зазначено, що життєва філософія І. Мірчука в еміграції полягала у невтомній праці на користь українського народу. Вчений тривалий час очолював Український науковий інститут в Берліні, який став втіленням українознавчих студій в німецькомовному середовищі. В Празі у травні 1945 року Український вільний університет було закрито радянським режимом,

архіви та бібліотека знищені або частково вивезені до СРСР. Завдяки старанням І. Мірчука у 1945 р. *Український вільний університет відновлено* у Мюнхені. Вчений по праву обійняв посаду ректора й своєю працею наближав незалежність українського народу.

Четвертий розділ «Педагогічна психологія Григорія Ващенка» присвячено розкриттю становлення особистості Григорія Ващенка, розкрито значення основних ідей з творчої спадщини вченого; здійснено порівняльний аналіз доробку Г. Ващенка та Г. Костюка на проблему навчання й розвитку особистості.

Теоретичний аналіз постаті Г. Ващенка свідчить про те, що науковці почали відкривати для себе вченого порівняно нещодавно (О. Антоник, Т. Антонюк, Л. Базиль, А. Бойко, Г. Бугайцева, О. Галян, О. Гентош, О. Вишневецький, С. Головчук, Н. Дічек, О. Коваль, Л. Непіт, А. Погрібний, О. Сухомлинська, Г. Хіллів, В. Яковенко та ін.). *Життєвий і творчий шлях Г. Ващенка* запропоновано поділити на два періоди (радянський та емігрантський).

Детально проаналізовано осередки впливу на формування особистості Г. Ващенка: навчання в Полтавській духовній семінарії й дружба з С. Петлюрою (майбутнім політичним діячем) та В. Щепот'євим (майбутнім педагогом, фольклористом); вчитель співу І. Різенко (найбільше прищеплював любов до України, популяризуючи українські пісні); праці видатних поетів, прозаїків (Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та ін.), педагогів (Я. Коменський, К. Ушинський, М. Монтессорі та ін.), філософів (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Сковорода та ін.), а також праці П. Лесгафта, який розробив наукову систему фізичного виховання щодо єдності фізичного й духовного розвитку особистості.

Інноваційні підходи у вихованні особистості П. Лесгафта Г. Ващенко практично реалізовує в 1921 р., перебуваючи на посаді директора вчительської школи с. Білики Полтавської округи (сучасний Кобеляцький район Полтавської області) й організовує навчання із застосуванням прикладної психології. Слухачі сільської школи робили власними руками прилади для проведення психологічних експериментів: *тахістоскоп* – дозволяв проектувати зображення в строго певний час (його першим конструктором був В. Вундт); *ергограф* – графічно записував ступінь фізичної працездатності учнів; *естезіометр* – вимірював чутливість. Завдяки виготовленню приладів, розпочалися *експериментальні дослідження з психології*.

Г. Ващенко здійснював колосальну педагогічну діяльність щодо українізації шкіл, вищих навчальних закладів, зокрема викладання українською та іноземними мовами. Вчений прагнув через систему виховання сформувати особистість нового ґатунку, яка є патріотом українського народу. Очолюючи педагогічну кафедру Інституту народної освіти в Полтаві, Г. Ващенко констатував, що на перший дзвоник 01.09.1933 р. дітей не було, бо більшість померла. Така сама ситуація була у вищих навчальних закладах і, щоб не переривати навчальний процес, Г. Ващенко виїздив за місцем проживання знесилених голодом студентів, щоб закрити, таким чином, заліки й сесію. Крім

штучного голоду на освітні процеси впливала й катастрофічна ситуація з репресіями освітян. За щасливим збігом обставин вченому вдалося уникнути арешту за свої проукраїнські освітні досягнення.

Еміграційний доробок Г. Ващенка налічує понад п'ятдесят праць, а якісний склад психолого-педагогічних ідей вченого є актуальним і сьогодні, про що свідчить здійснений порівняльний аналіз доробку Г. Ващенка та Г. Костюка стосовно проблеми навчання й розвитку особистості.

Дослідження особистості учня було центральною темою у працях Г. Костюка. Навчання не лише сприяє розвитку, а й залежить від нього. Готовність до навчання на кожному етапі має певні особливості. Науковець закликав до застосування індивідуального підходу в діяльності з учнями (врахування вікових можливостей, уникнення недооцінки, переоцінки, перевантаження). Становлення особистості Г. Костюк розглядає як детермінований суспільними умовами, навчанням і вихованням діалектичний процес саморуху внаслідок внутрішніх протиріч (зовнішнього – внутрішнього, об'єктивного – суб'єктивного). Г. Ващенко свою освітню діяльність присвятив формуванню національно-свідомої патріотичної молоді. Перебування в еміграції суттєво змінює творчість вченого, яка стає гостро критичною відносно соціальних, економічних та політичних аспектів життя людини в Радянському союзі. Погляди Г. Ващенка на систему освіти кардинально відрізнялися від радянської системи виховання особистості.

Принципово новим є бачення української освітньої системи запропонованої Г. Ващенком у роботі «Проект системи освіти в самостійній Україні» (1957 р.) і таким, що віднайшло свій розвиток в освіті незалежної України. Вчений порівнює освітні процеси, що відбувалися в царській Росії, більшовицькій Україні, західній Європі та Америці, а також систему освіти у вільній Україні (1917–1923 рр.). Перемогти тоталітарну систему можливо завдяки ідеологічній боротьбі заснованій на засадах християнства. Засадами соціального та економічного устрою повинні бути християнська любов і справедливість, оскільки нерівність громадян перед законом є передумовою до конфліктів між окремими групами суспільства, а це створює основу для комуністичних ідей. Систему освіти в більшовицькій Україні вчений критикував за тоталітарний характер, внутрішні суперечності та протиріччя змісту навчання.

Зазначено, що майбутня освітня система незалежної України, за Ващенком, передбачає: ідеологію на засадах християнських цінностей; запровадження у навчальний процес релігії, як обов'язкової дисципліни; акцент на наукових розробках в педагогіці та психології; створення вітчизняної Академії педагогічних наук; контроль держави за видавництвом підручників; створення консультацій для вагітних жінок; організація дитячих ясел; створення молодіжних організацій в школах. Освіта для українців має стати запорукою їх майбутньої незалежності.

Логіка наукового пошуку Г. Ващенка переконливо доводить взаємозалежність між українською незалежністю та любов'ю до своєї Батьківщини. Перемога українського народу над радянською системою

можлива у випадку врахування помилок минулого й натхненної праці при будівництві майбутнього. Помилки полягають у недостатній любові до Батьківщини, або повній відсутності її у очільників і частини населення, та керування в діяльності мотивами егоїзму. Розуміння власних недоліків (незгуртованість перед спільною загрозою, індивідуалізм, амбіції лідерів, недостатня любов до рідної землі та ін.) українського державотворення буде запорукою становлення незалежності України. Щоб здобути українську державу, необхідно виховання розпочинати з дитинства й надалі це завдання має бути пріоритетним у шкільному виховному процесі. З'ясовано форми прояву патріотизму (стихійного, несвідомого й свідомого) та особливості його формування.

Г. Ващенко наголошує, що у дошкільному віці необхідно розпочинати виховання свідомого патріотизму через зрозумілу дитині мову (оповідання, казку), які сприяють насиченню внутрішнього світу українськими героями, формують яскраві образи, сильні почуття. Батьки мають звертати увагу на коло спілкування дитини, адже його вплив може бути різним: від корисного до шкідливого. В дошкільному віці формується любов до рідної землі, природи, людей, що відображається в дитячих переживаннях.

Виховання особистості потребує збалансованого підходу між здібностями дитини, її природним розвитком та вчителем. Розглянуто типологію дітей шкільного віку, їх позитивні й негативні психологічні характеристики, та зроблено прогноз щодо майбутнього розвитку особистості відповідного типу. Основою гуманістичного виховання є християнська любов.

Вчений запропонував використовувати різні канали подачі інформації учням, викладання має бути інтерактивним, включати ілюстративні матеріали, цікаві розповіді, які спонукатимуть учнів поважати й любити свою країну. Учні мають розширювати та збагачувати свій світогляд, пізнавати історію України через подорожі країною. Важливим осередком позашкільного виховання свідомого патріотизму в учнів є їх участь у організаціях «Пласт» або «СУМ». Резюмовано, що Г. Ващенко своєю творчістю сприяв становленню патріотичного молодого покоління українців в еміграції й переконливо доводив у своїй творчості, що незалежність необхідно захищати не лише на полі бою, а найперше – на освітньому фронті.

У **п'ятому розділі** *«Персоналістична концепція людини Олександра Кульчицького»* проаналізовано процес становлення О. Кульчицького як вченого, громадського та культурно-освітнього діяча української діаспори, обґрунтовано цілісність і системність персоналістичної концепції О. Кульчицького.

Непересічність *буття і творчості О. Кульчицького* вивчали Б. Єржабкова, Н. Кіцак, В. Куєвда, В. Рибалка, У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко та ін.

Узагальнення даних наукових джерел вказує, що на формування особистості О. Кульчицького вплинули: система виховання батьків, яка була спрямована на вироблення практичних навичок; навчання у Львівському університеті на філософському факультеті, де психологія та її практичне застосування цікавлять О. Кульчицького більше, ніж інші науки (магістр

педагогіки та психології); захист докторської дисертації на тему: «Релігія у вченні Ренана» (1930 р., доктор філософії); психоаналіз З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера та ін.; дружина Людмила, яка допомагала у науковій, громадській та політичній діяльності О. Кульчицького.

Науково-педагогічна діяльність вченого в еміграції пов'язана з діяльністю Українського вільного університету (1945–1979 роках від посади надзвичайного професора до ректора, керівника представництва університету у Франції).

О. Кульчицький докладає всіх зусиль, щоб психологія українського народу була достеменно вивчена на високому професійному рівні. Вчений вирішив створити й очолити Український Психологічний Інститут. Керуючи установою, О. Кульчицький, як науковець, насамперед цікавився питаннями психології українського народу, соціальної психології, в тому числі поведінки людини в складних умовах еміграції та ін.

Вченим розкрито питання психологічних наслідків перебування українських емігрантів у таборах переміщених осіб «Психологія «переміщених осіб» – таборян» (1949 р.). З наявної джерельної бази можемо констатувати, що культурне та освітнє життя емігрантів таборів Міттенвальду з 1946 по 1951 роки було насиченим. В 1946 р. зусиллями освітян Українського вільного університету організовано курси з фізичної культури. Щоб бути кваліфікованим вчителем необхідно було опанувати: психологічні (64 години), педагогічні та біологічні знання; методику, зміст фізичного виховання юнаків та молоді; педагогічну майстерність викладання. Перебування у складних умовах табору трансформувало психіку особистості, що виявлялося в гіперболізації ідеї долі, пасивності, безініціативності, депресії, невпевненості, страху, деперсоналізації, «комплексу меншовартості», знецінення себе, своєї спільноти як рівної серед інших народів. Водночас переважна більшість українських таборян використали можливість не потрапити під жахиття сталінського терору й оселилися в Західній Європі, Австралії, Північній та Південній Америці.

Визначено особливості формування *егоцентричної поведінки* особистості за О. Кульчицьким. Під впливом егоцентризму у дитини сформуються патерни поведінки, які спотворюють погляди дитини на реальність та не сприяють її самоздійсненню. Навчальні заходи мають бути спрямовані на зміну ставлення дитини, оскільки джерелом егоцентризму є таке ставлення у відношенні до суб'єкта, в якому суб'єкт відчуває перевагу сили об'єкта. Ідеал освіти полягає у гармонійному розвитку особистості в трьох навчальних середовищах: сімейному, шкільному та молодіжному. Українська казка й український літературний твір є обов'язковим елементом виховання та збереження української ідентичності.

Істотним доробком О. Кульчицького для розвитку психології стало ґрунтовне вивчення психології українського народу крізь призму психоаналізу. Проаналізувавши значний обсяг джерел, вчений виокремив шість чинників формування *психіки українського народу*: расовий, геопсихічний, історичний, соціопсихічний, культуроморфічний та глибинно-психологічний.

Расовий: на формування психіки українського народу найбільший вплив здійснили дві основні раси: динарська (44 % – інтенсивний розвиток чуттєво-афективного життя) і східна (22 % – притаманні глибокі почуття, сум, спокій та ін.), а решта є поєднанням цих рас та домішками інших рас.

Географічний: свідчить про насичення психіки особистості природою, що її оточує. Виходячи з розуміння відображення природи на формуванні психіки людини, О. Кульчицький розглядає психіку як структуру, що складається з трьох шарів: соматопсихічний (відчуття), тимопсихічний (почуття) та поїопсихічний (мислення та воля). На найнижчий шар психічної структури – соматопсихічний, – впливає сонце, його інтенсивність викликає життєрадісність або пригніченість. На середній шар психічної структури – тимопсихічний, – впливає сприймання краєвиду. На найвищий шар психічної структури – поїопсихічний, – впливає якісна й кількісна своєрідність географічного середовища в його відношенні до потреб, схильностей і настанов особистості, впливаючи на її світосприймання.

Історичний: внаслідок історичних подій на українських теренах сформувалося декілька типових груп людей: перший – це «vita heroica» («тахіта»), тобто лицарсько-козацький тип людини, підпорядкований ідеалові оборони честі, волі та віри; другий – тип авантюрно-здобичницького козака, який не створював традицію й ідеал козаччини; третій – «vita minima» відхід від активного до пасивного прихованого життя, звуження зовнішньої життєвої експансії до мінімуму. Пристосування до несприятливих обставин (війни, голодомор, репресії та ін.) формувало меншовартісну, не притаманну українцям психологію.

Соціопсихічний: суттєво вплинув на формування психіки українського народу через недостатню розмежованість суспільної структури і домінуюче сільське населення (обмежене спілкування в малих групах; більша залежність від природи, ніж від іншої людини; неможливість постійного проведення громадських спільних акцій; збереження родинних груп та ін.).

Культуроморфічний: українська культура й психіка належать до «європейського культурного кола», до сфери західної духовності, але посідають геокультурно периферійний характер супроти західної духовної сфери. Культурна зумовленість становища України полягає у факті її межового положення між Сходом і Заходом.

Глибинно-психічний чинник: розуміння формування української психіки неможливе без психоаналітичної психології З. Фрейда, К. Юнга та А. Адлера. Останній чинник є новацією самого О. Кульчицького. Вплив найглибших шарів «колективного несвідомого» на формування української психіки в цілому позитивний. Основою українського колективного несвідомого є архетип «доброї землі». Вчений у персоналістичній концепції формування психіки українців приходить до висновку, що негативні характеристики, які притаманні українському народу, можна подолати.

Узагальнено позиції персоналістичної концепції О. Кульчицького й з'ясовано, що поліпшення національної свідомості можливе завдяки прагматичному підходу, який полягає: у зміні сприйняття української історії;

детальному вивченні життя національних лідерів, щоб молодь акцентувала увагу на позитивних прикладах боротьби за незалежність України; подоланні комплексу історичної меншовартості за рахунок пізнавальних подорожей своєю країною, насичення її культурою, мовою, традиціями, природою; цілеспрямованому вивченні української та іноземної культури з метою збагачення власного світогляду. Тільки активна життєва позиція кожного громадянина є запорукою державної незалежності України.

У шостому розділі *«Психологія окциденталізму Володимира Яніва»* презентовано результати дослідження творчої спадщини В. Яніва, виокремлено осередки впливу на формування наукового світогляду вченого, узагальнено творчий доробок та його вплив на розвиток української психологічної думки в еміграції.

Життєвий і творчий шлях Володимира Яніва досліджували (О. Горбач, І. Данилюк, Н. Кіцак, В. Куєвда, В. Москалець, У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко та ін.). На формування багатогранної особистості В. Яніва, що реалізувала себе не тільки в царині психології, а й соціології, філософії, поезії, релігії, мистецтві, активній громадській діяльності, що починалася з пластового руху й поширилася до участі в численних поважних наукових та громадських установах вплинули: смерть матері під час пологів (відсутність материнської любові відгукуватиметься у творчості В. Яніва, мачуха-полька не могла замінити рідної матері); навчання в патріотично спрямованій Українській академічній гімназії Львова; вплив вчителів (М. Галушинського, М. Тершаківця, Р. Драгана); вступ до «Пласту», націоналістичної «Організації вищих класів українських гімназій», «Української військової організації», «Організації українських націоналістів»; вивчення психології у Львівському університеті у М. Кройца, який представляв Львівсько-Варшавську філософську школу; багаторазові ув'язнення за націоналістичну діяльність. Перебуваючи в концтаборі в Березі Картузькій, В. Янів показував приклад поведінки гідний самоактуалізованої особистості. За спротив адміністрації навіть у таких елементарних речах як спілкування, бо вживав виключно українську мову, був неодноразово покараний. Саме умови боротьби в яких формувалася особистість В. Яніва, стали передумовою його наукової та поетичної творчості. Вчений свою докторську роботу *«Душевні віддіювання тюремного ув'язнення»* (1944 р.) осягнув практично на власному досвіді.

В. Янів здійснив глибокий аналіз проблеми *переживання ув'язнення* особистістю у роботі *«Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)»* (1948 р.). Переживання В. Яніва від перебування в німецькому концентраційному таборі суголосні з переживаннями В. Франкла. Вчений вказує на три основні чинники, які вкрай негативно впливали на психофізичний стан людини: безвілля, безправ'я й фізичне знищення. Відсутність сенсу життя, його неможливість, безглуздість, проявляється у таких психічних станах як відчай, безнадія, спустошеність та ін. Аналогічну трансформацію внутрішнього світу та оточуючого середовища концентраційного табору спостерігав В. Франкл. Метою діяльності адміністрації концентраційного табору було знищення духовної основи

людини. В. Янів вказує на те, що самогубства серед українських в'язнів були винятком. Виокремлено чинники, які сприяли виживанню в умовах табору: сенс життя, гумор, віра в Бога. Сенсом життя переважної більшості українців була боротьба за вільну Україну.

Узагальнюючою творчий задум В. Яніва є посмертна праця «Нарис до історії української етнопсихології» (1993 р.), що висвітлює проблемне поле *психології українського народу*. Вчений, перекладаючи працю М. Костомарова на мову психології, вказує на те, що українцям більше притаманний інтровертований тип особистості, а росіянам – екстравертований. Посилаючись на опис М. Костомаровим характерних форм поведінки, вчений, згідно засад структурної психології, яка була пріоритетною в стінах Українського вільного університету, зазначає про те, що українцям притаманне несвідоме, несвідомі бажання, а в росіян аналітичний розум та воля.

Першим, хто в основу свого аналізу поклав науковий підхід до вивчення проблеми особливостей українського народу, був В. Липинський зі своєю ідеологічною працею «Листи до братів-хліборобів» (1919–1926). Вчений методологічно, вивірено, послідовно наводить аргументи на користь власної теорії, яка спрямована на перевиховання української нації як спільноти. Наслідками хибної побудови української державності була, є і буде втрата незалежності. Саме знання й розуміння історичних, психологічних особливостей українського народу стануть запорукою не чергового провалу через брак єдності, а навпаки – розквіту української держави. Емоційність, а не логічність, чіткість політичної позиції українських лідерів призводила до втрати державності. В психологічній структурі українців не набули розвитку такі характеристики як дисциплінованість, покірність, суспільна солідарність, спроможність до жертвовності заради справи.

В. Янів запропонував свою психологічну інтерпретацію психіки українського народу й виявив наступні характеристики (інтровертність, індивідуалізм, відчуття власного «Я», бажання самореалізації, свобода дій, емоційність, пасивність, емпатійність та ін.). Маємо розуміти власну психіку з її позитивними, так і негативними характеристиками для того, щоб враховувати їх під час розбудови української незалежної України.

Вченим вперше здійснено психологічне осмислення проблеми європейськості української держави й обґрунтовано її приналежність до західної – європейської, а не східної – російської, системи цінностей. *Європейськість української психіки* є основою для виховного ідеалу молодого покоління, завдання якого полягає у збереженні національної ідентичності від зовнішніх загроз. Виявлено, що українська особистість психологічно належить до Європи, але водночас, у психіці відгукуються й психологічні особливості сходу як наслідок географічного розташування та історичних подій. В. Янів вважає, що недоліки, притаманні українському народу, можна подолати крізь призму їх усвідомлення; цілеспрямованої, методичної роботи над собою; цілісної державної політики щодо відстоювання української ідентичності у світі.

Систематизація наукової роботи В. Яніва вказує на закономірне

продовження намагань української інтелігенції розвінчати міфи про спільне походження українського й російського народів. Резюмовано, що життєвий і творчий шлях вченого був спрямований на відродження України, здобуття незалежності. З цією метою В. Янів на освітній, просвітницькій, громадській ниві докладав чимало зусиль, щоб підготувати плеяду високоосвічених українців, які боротимуться за українську державність.

Сьомий розділ *«Порівняльний аналіз психологічної думки ХХ століття в українській діаспорі та Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України»* присвячено розкриттю інституційного становлення, тенденцій розвитку психології в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України та порівняльному аналізу психологічних здобутків науковців української діаспори й Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Логіка наукового пошуку передбачала вивчення діяльності Науково-дослідного інституту психології УРСР, зокрема передумов його заснування, напрямків наукових розробок. Зазначено, що Г. Костюк був ініціатором створення Інституту психології як окремої самостійної наукової установи, що не підпорядковується Українському науково-дослідному інституту педагогіки. Завдяки невтомним старанням професора Г. Костюка Науково-дослідний інститут психології розпочав свою діяльність у складних післявоєнних умовах 01.10.1945 р. Основні наукові пошуки діяльності інституту були спрямовані на вирішення проблем: дитячої, загальної, педагогічної, спеціальної психології; історії психології; наукової роботи кафедр психології у вищих навчальних закладах; поширення психологічних знань серед освітян та суспільства.

Констатовано, що поруч з Г. Костюком були його однодумці (О. Раєвський, Д. Ніколенко, Є. Мілерян, П. Чамата та ін.), які змогли не тільки виконати поставлені перед ними складні завдання, а й створити потужну Київську школу психології, яка не поступалася іншим науково-дослідним установам СРСР. Запорукою успішної діяльності науковців Науково-дослідного інституту психології стала не тільки висока професійна майстерність науковців, а й привітна атмосфера, яку змогли створити її фундатори. Зазначено психологічний портрет Г. Костюка у спогадах В. Андрієвської: «...невідпорний магнетизм душевної витонченості, органічної культури, інтелігентності, скромності і якоїсь аристократичної простоти». Інтелігентна, виражена особистість вченого намагалася нівелювати різноманітні загрози радянських ідеологічних доктрин й зберегти колектив науковців.

Теоретичний аналіз наукової діяльності фахівці Інституту дозволив з'ясувати напрямки наукових розробок: проблеми розвитку самосвідомості дитини, загальної психології, історії психології, розуміння навчального матеріалу, питань трудового навчання та виховання, технічної творчості школярів і готовності до праці, програмованого навчання, моральної самосвідомості учнів, формування колективізму, гармонійно розвиненої особистості, розвитку особистості школяра в процесі навчання, морального виховання молоді, психології пропаганди, профорієнтації, психології дітей дошкільного віку та ін.

Науково-дослідний інститут психології УРСР став форпостом з підготовки

високофахових наукових кадрів. За період його історії зародження та інституційного становлення було виплекане не одне покоління науковців.

Доведено, що завдяки фундатору Інституту та його першому очільнику Г. Костюку стало можливим утвердження української психології. Вчений запропонував вектор розвитку української радянської психології в руслі дослідження проблеми взаємозалежності навчання, виховання та розвитку особистості. Проблема особистості, її розвиток, становлення, розроблялися Г. Костюком близько тридцяти років.

Запропоновано розвиток української психологічної думки протягом історії її становлення розглядати крізь призму чотирьох етапів: 1 – зародження психології в Києво-Могилянському колегіумі XVII ст.; 2 – психологія в XVII–XIX ст.; 3 – психологія української діаспори XX ст./психологія в УРСР XX ст.; 4 – психологія в Україні (поч. 1991 р. – до тепер).

В роботі акцентовано увагу на третьому етапі розвитку української психологічної думки. Для розуміння значення наукових здобутків психологів, філософів української діаспори здійснено порівняльний аналіз з науковим надбанням українських радянських психологів минулого століття (табл. 1).

Таблиця 1

**Зіставлення особливостей становлення психології
в українській діаспорі та психології в УРСР в XX столітті**

Психологія української діаспори	Психологія в УРСР
Ідеологія	
Здобуття незалежності України. Демократія. Націоналізм. Держава для людини	Марксистсько-ленінська доктрина. Тоталітаризм. Людина для держави
Основні психологічні підходи до пізнання психіки	
Психоаналітичний підхід, біхевіоризм, гуманістичний напрям	Рефлексологія, історико-культурний підхід, теорія діяльності
Засади виховання	
християнські цінності	атеїзм
індивідуалізм	колективізм
національно патріотичне виховання	ідейно-політичне виховання
моральне, трудове, військово- патріотичне відповідно до української національної ідеї	моральне, трудове, військово- патріотичне інтернаціональне виховання
національна свідомість, самосвідомість	радянська свідомість, самосвідомість
формування духовної культури та елементів національної культури	формування інтернаціональної духовної культури
Наукова проблема	
Національна ідентичність, збереження української науки	Взаємозв'язок навчання, виховання та розвитку

Здійснення освітньої та наукової діяльності	
Досить обмежена науково-освітня система (УВУ, УВАН, НТШ та ін.)	Розгалужена система наукових та освітніх закладів (НДІ психології УРСР; інститути, університети, училища, школи, садочки та ін.)
Наукова творчість	
Свобода вибору наукової парадигми. Критика матеріалізму	Регламентована чітко визначеними матеріалістичними теоріями. Критика ідеалізму
Наукові досягнення	
Збереження незалежної української вищої школи – УВУ (психології) Психоаналітичний аналіз творчості Т. Шевченка (С. Балея) Психіка українців (Я. Ярема) Розробка проекту української системи освіти (Г. Ващенко) Національна виховна система (Г. Ващенко) Психологічна травма (В. Янів) Європейська та національна психологія (В. Янів) Генетичне дослідження психіки (О. Кульчицький) Національна ідентичність особистості (О. Кульчицький) Психологічні професіограми, педологія (Г. Ващенко, Я. Ярема) Етнопсихологічні дослідження (Я. Ярема, В. Янів, І. Мірчук та ін.) Дослідження гіпнозу (Є. Глива) Психологія української сім'ї (Б. Цимбалістий) Педагогічна та спеціальна психологія (І. Головінський) Гуманістична психологія (Р. Трач) Філософія Г. Сковороди (І. Головінський, Є. Глива)	Розбудова української школи психології УРСР Наукові дослідження в НДІ психології УРСР Становлення Харківської школи психології, теорія діяльності Проблема особистості та її розвитку, творчість Т. Шевченка, Г. Сковороди (Г. Костюк) Психологія праці (Є. Мілерян) Педагогічний такт вчителя (І. Синиця) Самосвідомість (П. Чамата) Проблеми комп'ютеризації навчання (Ю. Машбиць) Вивчення пам'яті (П. Зінченко) Дошкільне виховання (В. Котирло) Історія психології (В. Роменець) Теорія навчальних задач (Г. Балл) Національна самосвідомість (М. Боришевський) Виховання творчої особистості (О. Моляко) Генетична психологія (С. Максименко) Психологічне розуміння тексту (Н. Чепелева) Організаційна психологія (Л. Карамушка)

Констатовано, що підґрунтям української радянської психології було діалектико-матеріалістичне розуміння психіки. В той час як у психологів української діаспори підґрунтям наукових розробок були ідеалістичні концепції психіки.

Широкий спектр аналізу проблеми психологічної думки української діаспори минулого століття дав змогу резюмувати, що вчені української

діаспори займалися вивченням проблем формування психіки українського народу, ідентичності, егоцентризму, патріотичного та релігійного виховання, педології, несвідомого, гіпнозу, переживання травми, педагогічної психології, спеціальної психології, національної самосвідомості та ін. Наголошено, що основою патріотичного виховання молоді в українській діаспорі слугували християнські цінності, гуманізм, збереження української мови, культури, традицій, ідея національного відродження України (Г. Ващенко, О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів, Я. Ярема та ін.).

Детально проаналізовано й зазначено, що напрацювання Г. Костюка заклали фундамент української радянської школи психології особистості ХХ століття: І. Синиця – «педагогічний такт вчителя», П. Чамата – «самосвідомість особистості», Д. Ніколенко – «формування вольових якостей у дітей», Є. Мілерян – «формування загальнотрудових політехнічних умінь», В. Котирло – «психологічна готовність дитини до школи» та ін., що допомагає долати сучасні виклики ХХІ століття: С. Максименко – «генетична психологія», Г. Балл – «теорія навчальних задач, раціогуманістичний світогляд особистості», В. Моляко – «психологія творчості й творчої особистості», М. Боришевський – «національна самосвідомість особистості», Н. Чепелева – «психологічне розуміння тексту», М. Смульсон – «психологія розвитку інтелекту» та ін.

У завершенні наголошено, що психологія в незалежній Україні ХХІ століття є синтезом української радянської психології та української психології діаспори ХХ століття. На сьогодні практика переконливо доводить, що матеріалізм та ідеалізм можуть бути взаємодоповнюючими, у розробках сучасних українських психологів переважають ідеалістичні напрями пізнання психіки особистості, водночас актуальною є й матеріалістична інтерпретація психіки. Вцілому в сучасній українській психології превалює гуманістична парадигма, де цінністю є кожна особистість. На сучасному етапі розвитку психології в Україні ХХІ століття важливими інституційними її центрами є не лише Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, а й інші наукові установи, вищі освітні заклади, серед яких КНУ імені Тараса Шевченка, НУ «Києво-Могилянська академія», НПУ імені М. П. Драгоманова, СНУ імені Лесі Українки, НУ «Острозька академія», ХНУ імені В. Н. Каразіна, ОНУ імені І. І. Мечникова та ін., де науково-педагогічні працівники займаються різними психологічними дослідженнями, але є необхідність у поглибленні комунікації з представниками української діаспори.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено історико-психологічний аналіз і вирішення поставлених наукових завдань, що полягали у вивченні проблеми становлення психологічної думки в українській діаспорі ХХ століття. Результати, отримані в ході дослідження, дають змогу сформулювати такі висновки:

1. Здійснено історико-психологічний аналіз джерельної бази (напрацювання з історії психології та історичної психології вітчизняних та зарубіжних вчених; наукові розробки представників української еміграції;

українські та зарубіжні бібліотечні фонди) щодо проблеми становлення психології української діаспори ХХ століття. Методологія дослідження передбачає розуміння історико-психологічного аналізу тексту першоджерела та вміння його застосовувати, враховуючи життєвий і творчий шлях автора, динаміку його досвіду та вплив епохи на наукову творчість. Констатовано основні способи аналізу історико-психологічних досліджень: порівняльно-описовий, історико-документальний, онтологічно-орієнтований та уточнено особливості їх застосування. Окреслено процедуру проведення контекстологічного аналізу слова в тексті як багатокомпонентного явища, що потребує ретельного ставлення дослідника й включає контекст мови: історика психології, соціальних спільнот, а також контекст мови автора та його розвідки. Розглянуто особливості застосування та інтерпретації позаконтекстуального та ситуаційного аналізу тексту. Встановлено, що тлумачення текстів-першоджерел є складним, бо містить значну кількість моделей пізнання явищ історико-психологічного процесу, які в українській психології є антропоцентричними.

2. Визначено, що діаспора є частиною певної етнічної спільноти, що постійно проживає поза межами історичної батьківщини в іноетнічному чи інонаціональному середовищі на правах або зі статусом національно-культурної меншини. Ознаки української діаспори: еміграція за межі історичної батьківщини України навіть в країни, які межують з українським державним кордоном; перебування осіб українського походження за межами України внаслідок вимушених обставин; українська діаспора перебуває під постійним тиском чужоземних впливів; діаспора має різну компактність проживання внаслідок зміни кордонів та еміграційних процесів; представники української діаспори, які мають громадянство інших країн, прагнуть зберегти власну ідентичність, розраховуючи на підтримку держави перебування; намагання українців в діаспорі мати спільні цінності, інтереси, пов'язані з Україною. Становлення української діаспори в ХХ столітті зумовлено переважно соціально-політичними, військово-політичними та етнополітичними подіями. Осередками функціонування української психологічної думки в діаспорі ХХ століття є Європа, США, Канада та Австралія. Найбільшу кількість українських науковців діаспори було сконцентровано в Західній Європі в Українському вільному університеті.

3. Український вільний університет залишається до цього часу унікальним освітнім явищем української діаспори зі збереження української ідентичності в світі. Розроблено періодизацію становлення Українського вільного університету, яка включає в себе чотири етапи: 1) Віденський (січень–грудень 1921 року м. Відень, Австрія); 2) Празький «золотий» (жовтень 1921 року до другої половини травня 1945 року – м. Прага, Чехословаччина); 3) Мюнхенський (з осені 1945 до 1991 року м. Мюнхен, Німеччина); 4) Незалежної України (серпень 1991 року – до тепер м. Мюнхен, Німеччина).

Проаналізовано особливості розвитку психологічних знань на кожному етапі інституційного становлення Українського вільного університету. Окреслено структуру навчального навантаження, склад викладачів під час системного викладу психологічних дисциплін в Українському вільному

університеті та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. Встановлено, що Я. Ярема, як професійний психолог в еміграції, був першим, хто розпочав систематичні виклади психології з 1923 року в стінах Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова як окремої дисципліни, й є родоначальником української психологічної думки в еміграції. В Українському вільному університеті психологія викладалася ситуативно й тільки на філософському факультеті. Перша згадка про курс «Психології» датується 1923–1924 навчальним роком, його викладав доцент І. Мірчук, а наступний курс – 1930–1931 навчальним роком.

4. Розкрито персонально-особові аспекти й закономірності розвитку психології в освітньому просторі Українського вільного університету. Виявлено дату викладу першого курсу психології в українській діаспорі ХХ століття в Європі й західній діаспорі в цілому. Першим курсом психології в українській еміграції ХХ століття був курс «Душевні явища» (11 лекцій), який викладав Я. Ярема в Стрілецькому університеті табору для інтернованих українських військових з грудня 1919 по квітень 1920 року, тому запропоновано 1919 рік вважати роком народження психології в українській еміграції.

Я. Яремою вперше проаналізовано психіку українського народу в руслі психоаналітичної парадигми та з'ясовано особливості психіки (пасивність, емоційність, індивідуалізм, егоцентризм, толерантність, ідеалізм, гуманізм), які функціонально обумовлені українською інтроверсією. Основною ідеєю життєвого і творчого шляху Я. Яреми є ідея освіченості українського народу. Завдання освітнього закладу полягає у вихованні особистості. Важливим є врахування знань психології під час навчального процесу. Завдяки психології механічна наука в школі має бути трансформована в розумну комунікацію між учителем і учнем. Я. Ярема розробив для з'ясування здібностей учня психографічну схему, яка максимально враховує соціальні та біологічні чинники впливу на розвиток учня. Психологія здатна розбудити внутрішній потенціал учня й при підтримці вчителя та батьків реалізувати його у зовнішньому світі. Вміння критично мислити й застосовувати знання на практиці дадуть можливість учню краще адаптуватися у майбутньому.

Зазначено, що життєва філософія І. Мірчука в еміграції полягала у невтомній праці на користь українського народу. Українську духовність вчений пов'язує з національною філософією. Завдання українського народу – реалізація власного потенціалу, синтезуючи вплив східних і західних тенденцій. Констатовано, що український персоналізм суттєво відрізняється від психології російського народу (індивідуалізм українців й колективізм у росіян; свобода й підкорення; глибока релігійність й атеїзм; оптимізм й песимізм). І. Мірчук в цілому позитивно оцінює психологічну характеристику українського народу, але закликає українців до систематичної роботи над національними недоліками.

Г. Ващенко переконливо доводить взаємозалежність між українською незалежністю та любов'ю до своєї Батьківщини. Виховання необхідно розпочинати з дитинства й надалі це завдання має бути пріоритетним у

шкільному виховному процесі. З'ясовано форми прояву патріотизму (стихійного, несвідомого й свідомого) та особливості його формування. Виховання особистості потребує збалансованого підходу між здібностями дитини, її природним розвитком та вчителем. Розглянуто типологію дітей шкільного віку, їх психологічні характеристики, зроблено прогноз щодо майбутнього розвитку особистості. Основою гуманістичного виховання є християнська любов. Викладання має бути інтерактивним. Важливим осередком позашкільного виховання свідомого патріотизму в учнів є їх участь у молодіжних українських організаціях. Встановлено, що Г. Ващенко своєю творчістю сприяв становленню української патріотичної молоді в еміграції.

Визначено особливості формування егоцентричної поведінки особистості за О. Кульчицьким. Під впливом егоцентризму у дитини сформуються патерни поведінки, які спотворюють погляди дитини на реальність та не сприяють її самоздійсненню. Навчальні заходи мають бути спрямовані на зміну ставлення дитини. Ідеал освіти полягає у гармонійному розвитку особистості в трьох навчальних середовищах: сімейному, шкільному та молодіжному.

Розкрито питання психологічних наслідків перебування українських емігрантів у таборах переміщених осіб, що виявлялося в гіперболізації ідеї долі, пасивності, безініціативності, депресії, невпевненості, страху, деперсоналізації, «комплексу меншовартості».

О. Кульчицьким проаналізовано психіку українського народу й виокремлено шість чинників її формування: расовий, геопсихічний, історичний, соціопсихічний, культуроморфічний та глибинно-психологічний. Останній чинник є новацією О. Кульчицького. Вплив найглибших шарів «колективного несвідомого» на формування української психіки в цілому позитивний. Основою українського колективного несвідомого є архетип «доброї землі». З'ясовано, що поліпшення національної свідомості можливе завдяки прагматичному підходу, який полягає: у позитивному сприйнятті української історії, зокрема вивченні молоддю життя національних лідерів; подоланні комплексу історичної меншовартості за рахунок подорожей Україною, насичення її культурою, мовою, традиціями, природою; вивченні культури власного й інших народів з метою збагачення світогляду. Лише активна життєва позиція кожного громадянина стане запорукою державної незалежності України.

Встановлено, що життєвий і творчий шлях В. Яніва був спрямований на відродження України, здобуття незалежності. З цією метою вчений на освітній, просвітницькій, громадській ниві доклав чимало зусиль, щоб підготувати плеяду високоосвічених українців, які боротимуться за українську державність. В. Янівим виокремлено чинники, які сприяли виживанню в умовах концтабору: сенс життя, гумор, віра в Бога.

Визначено, що В. Янів запропонував свою психологічну інтерпретацію психіки українського народу й виявив наступні характеристики (емоційність, пасивність, інтровертність, індивідуалізм, бажання самореалізації, свобода дій, емпатійність та ін.). Вчений не тільки констатував притаманні українцям особливості психіки, а й вперше обґрунтував її приналежність до західної –

європейської, а не східної – російської, системи цінностей. Виявлено, що українська особистість психологічно належить до Європи, але водночас, у психіці відгукуються й психологічні особливості сходу як наслідок географічного розташування та історичних подій. Європейськість української психіки є основою для виховного ідеалу молодого покоління, завдання якого полягає у збереженні національної ідентичності від зовнішніх загроз.

5. Здійснено порівняльний аналіз психологічних здобутків західної української діаспори та української радянської психології ХХ століття (на прикладі Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України) й встановлено, що фахівці Інституту займалися вивченням проблем розвитку самосвідомості дитини, загальної психології, історії психології, розуміння навчального матеріалу, питань трудового навчання та виховання, технічної творчості школярів і готовності до праці, програмованого навчання, моральної самосвідомості учнів, формування колективізму, розвитку особистості школяра в процесі навчання, психології дітей дошкільного віку та ін.

Уточнено, що фундатор Інституту Г. Костюк запропонував вектор розвитку української радянської психології в руслі дослідження проблеми взаємозалежності навчання, виховання та розвитку особистості. Напрацювання Г. Костюка заклали фундамент української радянської школи психології особистості ХХ століття (І. Синиця, П. Чамата, Д. Ніколенко, Є. Мілерян, В. Котирло та ін.), що допомагає долати виклики сучасним науковцям ХХІ століття (С. Максименко, Г. Балл, В. Моляко, М. Боришевський, Н. Чепелева, М. Смульсон та ін.). З'ясовано, що підґрунтям української радянської психології було діалектико-матеріалістичне розуміння психіки. В той час як у психологів української діаспори підґрунтям наукових розробок були ідеалістичні концепції психіки. Виявлено, що вчені української діаспори займалися вивченням проблем формування психіки українського народу, ідентичності, егоцентризму, патріотичного та релігійного виховання, педології, несвідомого, гіпнозу, переживання травми, педагогічної психології, національної самосвідомості та ін. Наголошено, що основою патріотичного виховання молоді в українській діаспорі слугували християнські цінності, гуманізм, збереження української мови, культури, традицій, ідея національного відродження України (Г. Ващенко, О. Кульчицький, І. Мірчук, В. Янів, Я. Ярема та ін.).

З'ясовано, що психологія в незалежній Україні ХХІ століття спрямована на синтез здобутків української радянської психології та української психології діаспори ХХ століття. Практика переконливо доводить, що матеріалізм та ідеалізм можуть бути взаємодоповнюючими, у розробках сучасних українських психологів переважають ідеалістичні напрями пізнання психіки особистості, водночас актуальною є й матеріалістична інтерпретація психіки. В українській психології превалює гуманістична парадигма, де цінністю є кожна особистість.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальшого вивчення вбачаємо в розкритті персонально-особових аспектів та закономірностей розвитку психології представників української діаспори Австралії, Північної та Південної Америки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографія:

1.1. Маслюк А. М. Психологічна думка української діаспори ХХ століття : монографія. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2019. 492 с.

2. Розділи у колективних монографіях:

2.1. Маслюк А. М. Проблема формування психіки українського народу. *Становлення психологічної думки в Україні : провідні ідеї та історія розвитку* : монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський та ін. ; за ред. В. В. Турбан. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 32–57.

2.2. Маслюк А. М. Історико-психологічний аналіз наукового доробку української діаспори. *Становлення базових парадигм української психології* : колективна монографія / В. В. Турбан, І. В. Білоконь, Н. М. Бугайова, К. В. Гаврилкова, В. М. Летцев, А. М. Маслюк, В. Ф. Маценко, Ж. М. Маценко, О. А. Мельник, І. М. Поклад, М. І. Савіна, Л. З. Сердюк, Л. О. Скальська, А. А. Терещук, Г. В. Чайка ; за ред. В. В. Турбан. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. С. 175–196.

3. Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

3.1. Маслюк А. М. До історії створення Українського вільного університету (статут 1948 року). *Вісник Національного університету оборони України : збірник наукових праць*. К. : НУОУ, 2012. Вип. 6 (31). С. 250–256.

3.2. Маслюк А. М. Сторінка з історії становлення Українського вільного університету. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Т. VI. Психологія обдарованості. Випуск 8. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 132–139.

3.3. Маслюк А. М. До питання творчої спадщини Олександра Кульчицького. *Вісник Національного університету оборони України : збірник наукових праць*. К. : НУОУ, 2013. Вип. 5. С. 215–221.

3.4. Маслюк А. М. Формування психіки українського народу : географічний чинник. *Вісник Національного університету оборони України : збірник наукових праць*. К. : НУОУ, 2014. Вип. 1 (38). С. 258–263.

3.5. Маслюк А. М. Особливості переживання людиною травмуючих ситуацій. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2015. Том IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 7. С. 193–199.

3.6. Маслюк А. М. Особливості подолання людиною критичних життєвих ситуацій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : «Педагогіка, психологія, філософія» / Редкол. : С. М. Ніколаєнко, (відп. ред.) та ін. К. : Міленіум, 2015. Вип. 220. С. 276–283.

3.7. Маслюк А. М. Психіка українців крізь призму родинного виховання Б. Цимбалістого (США). *Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені*

Володимира Даля. Сєверодонецьк : СНУ ім. Даля, № 3(38), 2015. Том 2. С. 217–225.

3.8. Маслюк А. М. Психологія травми : практичний аспект. *Освіта та розвиток обдарованої особистості : Щомісячний науково-методичний журнал* / Н. Федорова (головний редактор). К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. Вип. 2 (33). С. 72–77.

3.9. Маслюк А. М. Аналіз проблеми ідентичності. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ ; Ніжин : ПП Лисенко, 2016. Том. IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 8. С. 328–339.

3.10. Маслюк А. М. Наукові здобутки української діаспори. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: психологічні науки. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2016. № 2(4). С. 180–192.

3.11. Маслюк А. М. Проблема навчання та розвитку особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості : Щомісячний науково-методичний журнал* / Н. Федорова (головний редактор). К. : Інститут обдарованої дитини, 2017. Вип. 2 (57). С. 11–15.

3.12. Маслюк А. М. Творчість Тараса Шевченка крізь призму матеріалістичних поглядів Г. Костюка та психоаналітичних С. Балея та Я. Яреми. *Освіта та розвиток обдарованої особистості : Щомісячний науково-методичний журнал* / Н. Федорова (головний редактор). К. : Інститут обдарованої дитини, 2017. Вип. 1 (56). С. 18–21.

3.13. Маслюк А. М. Психологічний аналіз доробку Г. Ващенко щодо виховання патріотизму особистості. *Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. Том. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 33. С. 70–82.

4. Статті у періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

4.1. Маслюк А. М. До проблеми формування психіки українського народу. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* / наук. ред. : С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. Вип. 24. С. 521–533.

4.2. Маслюк А. М. Родинний вплив як чинник формування психіки українців. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Вип. 22. К., 2016. С. 164–174.

4.3. Маслюк А. М. Психологія особистості Т. Шевченка у творчому доробку С. Балея. *Technologies of intellect development*. Том. 2, № 6(17) 2017. URL: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current

4.4. Маслюк А. М. Вплив емоційних станів на розвиток особистості. *Психологічний часопис : збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка. № 2 (6). Вип. 6. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної

академії педагогічних наук України, 2017. С. 57–69. URL: <http://ua.appsyjournal.com/issue/2-6/>

4.5. Маслюк А. М. Гуманістична парадигма української психології. *Психологічний часопис : збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка. № 9. Вип. 19. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. С. 169–182. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/issue/view/19/Psychological%20Journal%209.pdf>

4.6. Маслюк А. М. Аналіз психологічного портрету Андрея Шептицького. *Психологічні перспективи: наукове видання* / за ред. Ж. Вірної. Вип. 32. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018. С. 193–204.

4.7. Маслюк А. М. До проблеми методології історико-психологічного дослідження. *Психологічний часопис : збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка. № 12. Вип. 5. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2019. С. 119–136. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/775/479>

4.8. Маслюк А. М. Особистість в етнопсихологічних студіях В. Яніва. *Психологічний часопис : збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка. № 8. Вип. 5. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2019. С. 99–119. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/641/413>

4.9. Маслюк А. М. Український персоналізм крізь призму окциденталізму В. Яніва. *Психологічний часопис : збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка. № 7. Вип. 5. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2019. С. 129–147. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/624/387>

4.10. Маслюк А. М., Євченко І. М. Релігійне переживання особистості. *Психологічний часопис: збірник наукових праць* / за ред. С. Д. Максименка. № 1. Вип. 21. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2019. С. 120–135. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/issue/view/21/Psychological%20Journal%201-2019.pdf>

4.11. Маслюк А. Н. Современное состояние психологической науки в Украине (на примере Института психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины). *РЕМ: Psychology. Educology. Medicine*. 2020. № 1; URL: rem.esrae.ru/27-293

5. Статті у іноземних періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

5.1. Maslyuk A. Problem of egocentrism of a personality n creative contribution of O. Kulchytsky. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. Issue: 3 (10). Publ. : Ukraine and Ukrainians Abroad Not-for-profit Corporation, New York NY, USA (07/2018–09/2018). P. 34–45.

6. *Статті в інших наукових виданнях
та матеріалах науково-практичних конференцій:*

6.1. Маслюк А. М. Проблема переживання в творчій спадщині В. А. Роменця. *Творча спадщина В. А. Роменця: сучасний погляд: матеріали круглого столу* (Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 18 трав. 2011 р.). Ніжин, 2011. С. 34.

6.2. Маслюк А. М. Персоналістична концепція людини О. Кульчицького. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*, 21–22 травня 2013 р., Київ-Кам'янець-Подільський : Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 86–88.

6.3. Маслюк А. М. Творчість Т. Г. Шевченка крізь призму психоаналізу С. Балея. *Психологічна, соціальна та художня мотивація творчості Тараса Шевченка* : Матеріали наукових читань присвячених 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка та 150-ти річчю від дня його перепоховання (Київ, 26 квітня 2013 р.). Ніжин, 2013. С. 46–48.

6.4. Маслюк А. М. Український персоналізм О. Кульчицького : комплекс меншовартості. *III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі»*. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. Ч 2. С. 80–83.

6.5. Маслюк А. М. Переживання в'язнями концтаборів травмуючих подій. *Особистість в кризових життєвих обставинах : історія та сучасність*. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 15 жовтня 2015 р.) Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. 46 с.

6.6. Маслюк А. М. Проблема української ідентичності. *Сучасні проблеми психології у контексті історико-психологічного пізнання* : Матеріали круглого столу (Київ, 15 квітня, 2016 р.). Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2016. С. 45–46.

6.7. Маслюк А. М. Українська ідентичність: хто ми? *III Міжнародна науково-практична конференція «Генеza буття особистості»*. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. С. 52–53.

6.8. Маслюк А. М. Науковий доробок української діаспори. *Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи*, 21–22 квітня 2017 року : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди святкування 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Дня психолога / За ред. І. В. Данилюка. К. : Логос, 2017. С. 168–170.

6.9. Маслюк А. М. Переживання казки в психічному розвитку дитини. *Дитинство XXI століття : інноваційна освіта* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кременчуцький педагогічний коледж імені А. С. Макаренка, 25–26 жовтня 2018 року) / редактор-упорядник: Т. В. Кулікова. Кременчук : Методичний кабінет, 2018. С. 14–17.

6.10. Маслюк А. М. Психологічні особливості становлення української психіки в творчому доробку Я. Яреми. *Психологія людини: свідомість і реальність* : збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної

конференції (30–31 жовтня 2018 року, Ніжин) / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 166–168.

6.11. Маслюк А. М. Психологія ресантименту українського народу. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник тез наукових доповідей III Всеукраїнської конференції з міжнародною участю, присвяченої 75-річчю Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Київ, 31 березня 2020 року) ред. С. Д. Максименко. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 156–158.

6.12. Маслюк А. Н. Г. Костюк – основатель украинской школы психологии. *Академические чтения Сиджика Раджабова* : IV Республиканская научно-практическая конференция (4 мая 2020, г. Ташкент), Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами, факультет педагогики и психологии. Ташкент: ТГПУ. 2020. С. 296–299.

6.13. Маслюк А. М. Проект системи освіти в Україні за Г. Ващенком. *Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених* : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 106–108.

АНОТАЦІЇ

Маслюк А. М. Становлення психологічної думки в українській діаспорі ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2020.

У дисертаційній роботі обґрунтовано розвиток психології в українській діаспорі минулого століття. Деталізовано основні категоріально-понятійні контури феномену української діаспори та розглянуто концептуальні позиції історико-психологічної зумовленості становлення психологічної думки в українській діаспорі ХХ століття. Виокремлено осередки функціонування української психологічної думки в діаспорі ХХ ст. в Європі, США, Канаді та Австралії. Розроблено періодизацію становлення Українського вільного університету, яка включає в себе чотири етапи. Проаналізовано особливості розвитку психологічних знань на кожному етапі інституційного становлення освітньої установи.

Виявлено дату викладу першого курсу психології в українській діаспорі ХХ ст. в Європі й західній діаспорі в цілому. Запропоновано роком народження психології в українській еміграції вважати 1919 рік. Встановлено дату систематичного викладання психології як окремої дисципліни в навчальних закладах української діаспори ХХ ст. в Європі. Здійснено порівняльний аналіз психологічних здобутків української діаспори та української радянської психології ХХ ст. (на прикладі Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України). Запропоновано періодизацію становлення розвитку української психологічної думки.

Ключові слова: ідентичність, патріотизм, психіка українського народу, психологія діаспори, українська діаспора, українська психологія, українська радянська психологія, Український вільний університет, український персоналізм.

Маслюк А. Н. Становление психологической мысли в украинской диаспоре XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2020.

В диссертационной работе обосновано развитие психологии в украинской диаспоре прошлого века. Детализированы основные категориально-понятийные контуры феномена украинской диаспоры и рассмотрены концептуальные позиции историко-психологической обусловленности становления психологической мысли в украинской диаспоре XX века. Выделены ячейки функционирования украинской психологической мысли в диаспоре XX в. в Европе, США, Канаде и Австралии. Разработана периодизация становления Украинского свободного университета, которая включает в себя четыре этапа. Проанализированы особенности развития психологических знаний на каждом этапе институционального становления образовательного учреждения.

Определено дату изложения первого курса психологии в украинской диаспоре XX в. в Европе и западной диаспоре в целом. Предложено годом рождения психологии в украинской эмиграции считать 1919 год. Установлена дата систематического преподавания психологии как отдельной дисциплины в учебных заведениях украинской диаспоры XX в. в Европе. Осуществлен сравнительный анализ психологических достижений украинской диаспоры и украинской советской психологии XX в. (на примере Института психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины). На современном этапе развития украинской психологии доказано, что материализм и идеализм могут быть взаимодополняющими, в разработках украинских психологов преобладают идеалистические направления познания психики личности, одновременно актуальна и материалистическая интерпретация психики. Предложена периодизация становления развития украинской психологической мысли.

Практическое значение диссертации состоит в том, что полученные результаты могут быть использованы на психологических факультетах, в педагогических вузах, на курсах повышения квалификации преподавателей вузов, при создании учебных пособий по истории психологии, общей психологии, подготовке соответствующих программ и тематических монографий. Полученные результаты позволяют расширить фактологическую и терминологическую базу исследования в области психологии, принципов психологического познания человека и могут быть применены в разработке государственных комплексных программ в гуманитарной сфере.

Диссертационная работа содержит перспективы дальнейшего изучения проблемы путем раскрытия персонально-личностных аспектов ученых

украинской диаспоры Австралии, Северной и Южной Америки и закономерностей развития психологии представителей украинской диаспоры.

Ключевые слова: идентичность, патриотизм, психика украинского народа, психология диаспоры, украинская диаспора, украинская психология, украинская советская психология, Украинский свободный университет, украинский персонализм.

Masliuk A. M. Formation of psychological thought in the Ukrainian diaspora of the XX century. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the Doctor of Psychological Sciences degree specialized in 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation substantiates the development of Psychology in the Ukrainian diaspora of the last century. The main categorical-conceptual contours of the phenomenon of the Ukrainian diaspora are detailed and the conceptual positions of the historical-psychological conditionality of the formation of psychological thought in the Ukrainian diaspora of the XX century are considered. The functioning centers of Ukrainian psychological thought in the diaspora of the XX century are singled out in Europe, the USA, Canada and Australia. The periodization of the formation of the Ukrainian Free University has been developed, which includes four stages. The peculiarities of the development of psychological knowledge at each stage of the institutional formation of an educational institution have been analyzed.

The date of presentation of the first course of Psychology in the Ukrainian diaspora of the XX century was revealed in Europe and the Western Diaspora as a whole, and it was proposed to consider 1919 the year of birth of psychology in Ukrainian emigration. The date of systematic teaching of psychology as a separate discipline in educational institutions of the Ukrainian diaspora of the XX century was established in Europe. A comparative analysis of the psychological achievements of the Ukrainian diaspora and Ukrainian Soviet Psychology of the XX century was carried out (on the example of G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine). The periodization of the formation of the development of Ukrainian psychological thought was proposed.

Key words: identity, patriotism, psyche of the Ukrainian people, psychology of the diaspora, Ukrainian diaspora, Ukrainian psychology, Ukrainian Soviet psychology, Ukrainian free university, Ukrainian personalism.

Підп. до друку 17.08.2020. Формат 60×90¹/₁₆. Папір. офс. Гарнітура “Таймс”. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Зам. 578.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві “ЛОГОС” із оригіналів автора.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01054, Київ-54, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-60-03